

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI

FAKULTA PEDAGOGICKÁ
KATEDRA ČESKÉHO JAZYKA A LITERATURY

**REFLEXE TÉMATU ŽENSKÉHO ZDRAVÍ VE VYBRANÝCH
ŽENSKÝCH ČASOPISECH**
DIPLOMOVÁ PRÁCE

Bc. Ludmila Staňková

Učitelství českého jazyka pro SŠ, Učitelství dějepisu pro SŠ

Vedoucí práce: PhDr. Mgr. David Franta, Ph.D.

Plzeň 2022

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně
s použitím uvedené literatury a zdrojů informací.

V Plzni, 1. června 2022

.....
vlastnoruční podpis

PODĚKOVÁNÍ

Touto cestou bych ráda poděkovala panu PhDr. Mgr. Davidu Frantovi, Ph.D. za odborné vedení mé diplomové práce, podnětné rady a velkou míru trpělivosti.

OBSAH

Úvod	2
1 ODBORNÁ LITERATURA	3
2 EMANCIPACE A ŽENSKÁ Hnutí V ČESKÝCH ZEMÍCH	5
2.1 SPOLKOVÁ ČINNOST	9
2.2 VZDĚLÁVÁNÍ DÍVEK A ŽEN	14
2.3 ŽENY VE ZDRAVOTNICTVÍ A PRVNÍ ČESKÉ LÉKAŘKY	18
2.3.1 MUDr. Bohuslava Kecková.....	20
2.3.2 MUDr. Anna Bayerová.....	21
2.3.3 MUDr. Anna Honzáková	22
2.3.4 MUDr. Eliška Vozábová.....	24
3 ZDRAVÍ A HYGIENA NA PŘELOMU 19. A 20. STOLETÍ	26
3.1 HYGIENA	26
3.2 GYNEKOLOGIE A TĚHOTENSTVÍ	29
3.3 STRAVOVÁNÍ.....	33
3.4 OBLÉKÁNÍ.....	35
3.5 TĚLOVÝCHOVA	38
4 ČASOPISY PRO ŽENY	42
4.1 ŽENSKÉ LISTY: ČASOPIS PRO ZÁLEŽITOSTI ŽEN A DÍVEK ČESKOSLOVANSKÝCH	42
4.2 ŽENSKÝ SVĚT: LIST PANÍ A DÍVEK ČESKÝCH	42
4.3 ŽENSKÝ OBZOR: REVUE ČESKÝCH ŽEN	43
4.4 ŽENSKÁ REVUE: LIST PRO OTÁZKU ŽENSKOU, ÉTHICKOU, KULTURNÍ A SOCIÁLNÍ VŮBEC.....	44
5 ANALÝZA TÉMATU ŽENSKÉHO ZDRAVÍ VE VYBRANÝCH ČASOPISECH	46
5.1 METODOLOGIE.....	46
5.2 ŽENSKÁ REVUE: LIST PRO OTÁZKU ŽENSKOU, ÉTHICKOU, KULTURNÍ A SOCIÁLNÍ VŮBEC.....	46
5.3 ŽENSKÝ OBZOR: REVUE ČESKÝCH ŽEN	48
5.4 ŽENSKÉ LISTY: ČASOPIS PRO ZÁLEŽITOSTI ŽEN A DÍVEK ČESKOSLOVANSKÝCH	52
5.5 ŽENSKÝ SVĚT: LIST PANÍ A DÍVEK ČESKÝCH	56
5.6 SHRNU TÍ	60
ZÁVĚR.....	62
RESUMÉ	63
SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY	64
SEZNAM OBRÁZKŮ, TABULEK, GRAFŮ A DIAGRAMŮ	68
PŘÍLOHY	I

Úvod

Diplomová práce je zaměřena na reflexi tématu ženského zdraví ve vybraných ženských časopisech mezi lety 1873–1914. Toto období je stanoveno na základě publikační činnosti časopisů a dějinných událostí. Cílem práce je zmapovat, nakolik se zvolená periodika zabývala osvětovou činností v oblasti zdraví žen a která konkrétní témata byla na přelomu 19. a 20. století nejpalčivější.

Téma práce jsem si zvolila na základě knihy *České ženy v 19. století: úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci* od Marie Neudorflové. Autorka v jedné z kapitol tvrdí, že ženské časopisy sehrály významnou roli v informovanosti žen v oblasti ženského zdraví. Proto jsem se rozhodla tuto oblast v časopisech zmapovat podrobněji.

Teoretická část je rozdělena do čtyř kapitol. V první podávám přehled odborné literatury a autorek, které se touto problematikou zabývají. Ve druhé se obecně věnuji ženskému emancipačnímu hnutí v českých zemích. Kapitola zahrnuje podkapitoly o vývoji ženské spolkové činnosti, vzdělávání dívek a žen a pronikání žen do zdravotnictví. Tyto podkapitoly dle mého názoru dobře ilustrují, jaké postavení měly ženy v dané době ve společnosti. Ke třetí podkapitole o ženách ve zdravotnictví jsou připojeny čtyři životopisné medailony prvních českých lékařek. Ve třetí kapitole vymezují pět oblastí ženského zdraví. Každé z nich se podrobně věnuji, abych předložila obraz o stavu a přístupu ke zdraví a hygieně na přelomu 19. a 20. století. V kapitole čtvrté podávám zkrácený přehled o působení a zaměření čtyř vybraných časopisů, které analyzuji v praktické části.

Praktická část se věnuje samotné analýze tématu ženského zdraví a jeho oblastí ve vybraných časopisech. Za dílčí oblasti jsem si stanovila hygienu, gynekologii a těhotenství, stravování, oblékání a tělovýchovu. V první podkapitole informuji o zvolené metodologii. Články pocházejí z let 1873–1914. Jde pouze o články na některé zdravotněvédné téma, jejichž cílem je poučit své čtenářky v dané oblasti. Z analýzy jsou proto vyjmuty zprávy zachycující události ve zdravotnictví u nás i v zahraničí. Následující čtyři podkapitoly tvoří čtyři samostatné analýzy tématu ve zvolených časopisech. Poslední podkapitola nabízí shrnutí poznatků, k nimž jsem analýzou dospěla.

1 ODBORNÁ LITERATURA

U nás se velmi intenzivně gender history a dějinami 19. století zabývá Milena Lenderová. Každodenní život lidí v předminulém století velmi detailně zmapovala v publikaci *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Vývoj vnímání ženy od středověku až po nejnovější dějiny podává v další velmi obsáhlé kolektivní monografii *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Zde se od širokého filosofického pojetí feminity u nás dostává přes proměnu ženské role ve společnosti v průběhu dějin až k postavení konkrétních skupin žen. Lenderová se rovněž podílela na tematicky úzce zaměřené publikaci postihující dějiny medicíny – *Tělo mezi medicínou a disciplínou: proměny lékařského obrazu a ideálu lidského těla a tělesnosti v dlouhém 19. století*.

Tématu české ženské emancipace se u nás věnuje především historička Marie Bahenská, působící v současnosti v Masarykově ústavu a Archivu AV ČR. Tato práce se v teoretické části opírá o její útlou, zato podrobnou studii *Počátky emancipace žen v Čechách: Dívčí vzdělání a ženské spolky v Praze v 19. století*. V ní po desetiletích sleduje vývoj ženské emancipační činnosti, která většinou spočívala v zakládání a vedení spolků různého zaměření. Obšírněji se tomuto tématu věnuje i v další své publikaci *Iluze spásy: České feministické myšlení 19. a 20. století*, na které se dále podílela Libuše Heczková a Dana Musilová.

Podobně je zaměřena ve své badatelské činnosti i Jana Malínská, působící rovněž v Masarykově ústavu a Archivu AV ČR. Pro tuto práci se staly významnými podklady dvě její knihy – „*My byly, jsme a budeme!*“: *České ženské hnutí 1860–1914 a idea českého národa* a *Do politiky prý žena nesmí – proč?* První jmenovaná postihuje spolkovou činnost žen a jejich proniknutí do politiky, druhá sleduje proměny názorů na vzdělávání žen.

Obsahově široký záběr nabízí monografie Marie Neudorflové-Lachmanové *České ženy v 19. století: úsilí a sny, úspěchy i zklamání a cestě k emancipaci*. Autorka v ní podává informace napříč různými oblastmi ženského emancipačního hnutí. A právě tato publikace mě inspirovala při výběru tématu diplomové práce.

Doplňující informace k tématu ženského hnutí jsem čerpala také ze starší monografie Pavly Horské *Naše prababičky feministky*.

Významnými ženskými osobnostmi přelomu 19. a 20. století se zabývá ve svých knihách publicistka a redaktorka Eva Uhrová. V životopisných medailonech prvních českých lékařek jsem konkrétně využila publikace *Anna Honzáková a jiné dámy* a *Po stopách šesti žen*.

V části věnované zdraví a hygieně na přelomu století jsem často vycházela i z online dostupných dobových příruček a jiných zdrojů.

2 EMANCIPACE A ŽENSKÁ Hnutí V ČESKÝCH ZEMÍCH

Zrod ženské emancipace u nás je spjat s formováním moderní české společnosti jako takové. V první polovině 19. století splynula s národním hnutím, takže veřejná činnost žen měla ráz čistě vlastenecký. Z tohoto důvodu docházelo mezi ženami a muži ke vzájemné spolupráci, která se stala specifikem pro státy, jež si procházely národním emancipačním hnutím.¹ Státům jako Anglie nebo Francie se tato součinnost zcela vyhnula.

Samotná ženská otázka se dostala do popředí až v druhé polovině 19. století, tedy potom, co již proběhlo národní hnutí a vytvořil se moderní český národ. Toto období až do roku 1918 můžeme rozdělit do dvou fází ženské emancipace u nás. První řadíme do 60. až 90. let předminulého století. Ženy získávaly proměňující se společností širší možnosti vlastního uplatnění, zakládaly ženské spolky, usilovaly o vyšší vzdělávání. Druhá fáze přichází se vstupem žen na vysoké školy a trvá až do konce první světové války. Během těchto více než dvaceti let ženy pomalu pronikaly do politické sféry a napomohly tak zlepšit postavení žen ve společnosti.²

Teoreticky lze ženské hnutí ještě rozdělit do dvou proudů podle sociálního zařazení žen. Jde o tzv. hnutí měšťanské, jehož stoupenkyně pocházely ze středních vrstev společnosti. Můžeme sem zařadit mnohé české spisovatelky (Karolina Světlá, Sofie Podlipská, Eliška Krásnohorská, Věnceslava Lužická-Srbová a další), ale i manželky a dcery českých politiků (Marie Riegrová-Palacká, Marie Červinková-Riegrová a další). Druhý proud vzešel z početnější dělnické vrstvy. Ten musel čelit vícero překážkám. Ženy zaměstnané více než deset hodin denně, po nichž následovala ještě péče o domácnost, neměly čas věnovat se vzdělávacím a spolkovým aktivitám. Taktéž ho brzdilo nedostatečné vzdělání dělnických žen. Jak píše Malínská, ženy bylo potřeba „*vybavit alespoň elementárními znalostmi, aby byly vůbec schopné pochopit své otřesné postavení a vědomě se proti němu vzepřít*“.³ Z tohoto proudu vzešla jako významná osobnost Karla Máchová, která v dělnickém prostředí poprvé veřejně požadovala rovnost pohlaví.⁴

¹ LENDEROVÁ, Milena, ed. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Vyd.1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 450.

² BAHENSKÁ, Marie, Dana MUSILOVÁ a Libuše HECZKOVÁ. *Iluze spásy: české feministické myšlení 19. a 20. století*. České Budějovice: Veduta, 2011, s. 27.

³ MALÍNSKÁ, Jana. „*My byly, jsme a budeme!*“: české ženské hnutí 1860–1914 a idea českého národa. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2013, s. 67.

⁴ Tamtéž, s. 69.

Nesmíme ale docházet k závěru, že si všechny ženy kladly stejné emancipační cíle. „Ženské hnutí procházelo logickým vývojem, jeho program a požadavky reagovaly na dobové dění“ a šlo o „relativně pestrou směs mnoha různých názorů a postojů“.⁵ Například v osmdesátých letech 19. století vzniklý ženský spolek *Domácnost* se navracel k tradiční roli ženy v rodině a domácnosti. Jeho místopředsedkyně Věnceslava Lužická-Srbová své konzervativní názory sepsala i do několika příruček určených dívkám. Zcela jasně její postoj shrnuje tento odstavec: „Povinností národa má býti, aby si odchoval ženy, matky, představené rodiny, které by pochopily úkol svůj v člověčenstvu, které by nebyly jediné hříčkami, loutkami, parádní ozdobou ulic, tanečních síní a salónův, nýbrž vznešenou ozdobou rodiny a domácnosti!“⁶ Na přelomu 19. a 20. století panovaly neshody i ohledně politických práv žen mezi starší a mladší generací aktivistek.⁷

Za vrchol ženského hnutí můžeme považovat vstup žen do politiky. Tomu ovšem předcházela náročná cesta. Myšlenka, že by ženy jako druhá polovina obyvatelstva měly získat volební právo, se začala v měšťanských kruzích objevovat od 90. let 19. století. Tato vlna se vzedmula i v ostatních zemích habsburské monarchie, ale přes velké národnostní rozdíly, které se někdy vyostřily i v konflikty, nedošlo k větší spolupráci mezi nimi.⁸ Pro české emancipistky se otevřelo politické prostředí roku 1891, kdy uspěla ve volbách do Říšské rady Národní strana svobodomyslná (mladočeši). Ti pořádali veřejné schůze, kterým ženy přihlížely, někteří se přímo stavěli za volební právo žen a *Národní listy* na svých stránkách uveřejňovaly celé projevy politiků.⁹ V roce 1898 vznikl *Ústřední spolek žen českých* jako centrální orgán, který měl sjednocovat ostatní názorově se rozcházející spolky, řídit jejich vzdělávací a dobročinné aktivity a „*ideově je vést*“.¹⁰ O pět let později byl založen *Ženský klub český*, který rovněž sdružoval pražské a venkovské spolky včetně jednotlivých žen bez jakýchkoliv rozdílů. O jeho založení se zasadila Teréza Nováková, Františka Plamínková, Marie Tůmová a další. Krom vzdělávací činnosti usiloval o změnu § 30

⁵ Tamtéž, s. 26.

⁶ LUŽICKÁ, Věnceslava. *Žena ve svém povolání*. V Praze: V. Lužická, 1872, s. 32. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:cc662ef0-a31c-11e7-8394-5ef3fc9ae8670>

⁷ LENDEROVÁ, Milena, ed. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 455.

⁸ NEUDORFLOVÁ, Marie L. *České ženy v 19. století: úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*. Praha: Janua, 1999, s. 256.

⁹ Tamtéž, s. 257.

¹⁰ MALÍNSKÁ, Jana. „*My byly, jsme a budeme!*“: české ženské hnutí 1860–1914 a idea českého národa. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2013, s. 94.

spolkového zákona č. 134/1867, který zakazoval ženským organizacím politickou činnost, a získání aktivního či pasivního volebního práva pro ženy od 21 let. Jelikož výše zmíněný paragraf zapovídal ženám politickou angažovanost ve spolcích, byl roku 1905 vytvořen samostatný *Výbor pro volební právo žen* jako volné sdružení, tudíž se na něj paragraf nevztahoval.¹¹ Všechny tyto tři organizace spolu úzce spolupracovaly. Sepisovaly petice, z nichž zřejmě nejúspěšnější byla z roku 1905, pod kterou se podepsalo kolem 24 000 mužů a žen. Účastnily se demonstrací za všeobecné volební právo, v prosinci téhož roku uspořádaly manifestační schůzi v Národním domě na Královských Vinohradech. Toto veškeré úsilí mezi lety 1905–1907 mělo jediný cíl – zařadit volební právo žen do reformy o všeobecném hlasovacím právu. Ke zklamání žen byly opět z tohoto práva vyjmuty.

V roce 1908 se soustředilo ženské hnutí na volby do Českého zemského sněmu. *Výbor pro volební právo žen* se snažil prostřednictvím několika českých stran prosadit ženské kandidátky. Nejvíce byla ženskému hnutí nakloněna Česká pokroková strana. Nakonec díky právní kličce ve volebním zákoně z roku 1862 nominoval výbor tři samostatné kandidátky ve třech různých volebních obvodech s podporou politických stran. Šlo o Marii Tůmovou (*Výbor pro volební právo žen, Vysoké Mýto*), Karlu Máchovou (sociální demokracie, Praha-Holešovice-Hradčany) a Boženu Zelinkovou (Radikálně pokroková strana, Kutná Hora), poslední jmenovaná ale nakonec odstoupila.¹² Přestože se ani jedna kandidátka do sněmu nedostala, slavily ženy velký úspěch, jelikož Marie Tůmová ve svém okrsku získala téměř 20 % z celkového počtu hlasů.¹³

O čtyři roky později přišly nové volby do zemského sněmu, a tak se ženám naskytla další možnost prosadit se v politice. Za okres Mladá Boleslav-Nymburk byla jako kandidátka zvolena spisovatelka Božena Viková-Kunětická s podporou mladočechů i dalších liberálních stran. Viková-Kunětická nakonec ve druhém kole volby vyhrála a stala se tak první poslankyní českého sněmu a první poslankyní ve střední Evropě.¹⁴ Avšak zvolení ženy se nesetkalo s pochopením u hraběte Františka Thuna, místodržitele Království českého, který jí odmítl vydat potřebné oprávnění ke vstupu do zemského sněmu. O rok později došlo

¹¹ Tamtéž, s. 95.

¹² Tamtéž, s. 115.

¹³ NEUDORFLOVÁ, Marie L. *České ženy v 19. století: úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*. Praha: Janua, 1999, s. 272.

¹⁴ Tamtéž, s. 282.

Anenskými patenty k jeho rozpuštění, a tak Božena Viková-Kunětická nikdy aktivně nevykonávala zvolenou roli poslankyně.¹⁵

Posledním větším úspěchem, než veškeré emancipační snahy přerušila první světová válka, bylo přijetí novely spolkového zákona poslaneckou sněmovnou v prosinci 1912. Ta opravňovala ženy ke vstupu do politických stran a spolků a ustanovila pro všechny věk 21 let jako minimální pro členství v politických organizacích. Přestože novela prošla schválením, zákon o spolčování žen jako takový byl odsunut až na rok 1915.¹⁶

V roce 1916 vyšla knižně zpráva Bohuslava Franty *Parlamentní právo žen*, kterou podal o tři roky dříve ústavnímu výboru poslanecké sněmovny na podporu volebního práva pro ženy. Završením veškerých snah vynaložených před válkou se pro ženy stal Řád volební v obcích Republiky československé, který vešel v platnost v lednu roku 1919. Díky němu směly ženy volit a být voleny do obecních zastupitelstev. O rok později bylo v nové ústavě zakotveno volební právo žen a rovnost pohlaví. Tím se zapsala Československá republika mezi jedny z prvních zemí, které uzákonily ženské volební právo.¹⁷

Emancipační snahy na přelomu 19. a 20. století probíhaly v celé Evropě i mimo ni. České ženské spolky tyto zahraniční aktivity bedlivě sledovaly, o čemž svědčí četné zprávy v ženském tisku. Od počátku nového století udržovalo české ženské hnutí spojení s *Mezinárodní aliancí pro volební právo žen* (International Alliance of Women). V roce 1908 se dokonce Františka Plamínková spolu s Marií Štěpánkovou zúčastnily kongresu aliance v Amsterdamu. Jelikož rakouské zákony zakazovaly ženám členství v politických organizacích, účastnily se jen jako hosté.¹⁸ Česká ženská periodika se stala během emancipačního procesu jeho důležitou součástí. Přinášela nejen zprávy spolkové, ale i zahraniční. Přední osobnosti ženského hnutí v nich uveřejňovaly své myšlenky, argumenty, provolání i diskuse nad klíčovými otázkami. Autorky i autoři článků vysvětlovali čtenářkám jejich postavení ve společnosti a podněcovali je k vlastní činnosti.

¹⁵ MALÍNSKÁ, Jana. „*My byly, jsme a budeme!*“: české ženské hnutí 1860–1914 a idea českého národa. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2013, s. 143.

¹⁶ Tamtéž, s. 144.

¹⁷ Mezi první země, které uzákonily volební právo pro ženy, patří Nový Zéland (1893), Austrálie (1902), Finsko (1906), Norsko (1913), Dánsko a Island (1915), Rusko (1917), Německo, Polsko, Velká Británie, Rakousko a Litva (1918).

¹⁸ Tamtéž, s. 118.

Ženské hnutí v českých zemích usilovalo o dosažení svých cílů umírněným postupem. Dalo přednost peticím, demonstracím, kličkám v zákoně, tisku a společenským stykům před radikálnějšími formami, které byly vlastní anglickým sufražetkám. Neméně významná se ukázala spolupráce s muži a politickými stranami. Přestože rokem 1920 získaly ženy vytouženou rovnoprávnost v ústavě, trvalo ještě řadu let, než si ji vydobýly i v běžném životě.

2.1 SPOLKOVÁ ČINNOST

Spolková činnost se stala příznačnou zejména pro devatenácté století. Souvisela s nově vzniklým volným časem i přirozenou potřebou člověka se sdružovat. Jejím prostřednictvím se člověk mohl zapojit do veřejného dění a projevit své postoje a názory.¹⁹ Ke konci 19. století její největší rozvoj tkvěl v uvědomění si své občanské role ve společnosti.²⁰ Dle zaměření můžeme spolky vymezit jako ekonomické, hospodářské, podpůrné, charitativní, hasičské, vzdělávací, náboženské, zábavní i s konkrétním účelem.²¹ Souhrnně tedy lze říci, že vznikaly téměř v každé oblasti lidského života. A především spolky podpůrné a charitativní do jisté míry suplovaly roli státu v opomíjené sociální sféře.

Se spolky se současně vyvíjela i jejich legislativa. Prvním takovým zákonodárným dokumentem se stal dekret z roku 1843, který nařizoval získání povolení k jejich vzniku od příslušných institucí. O šest let později bylo toto povolení upraveno nepolitickým spolkům už jen na ohlašovací povinnost, která ale netrvala příliš dlouho. S nástupem bachovského absolutismu (1851–1859) přešly spolky opět pod kontrolu státních úřadů a schvalovací proces sestával z povolení císaře, ministerstva vnitra a českých místodržitelství. Zásadním přelomem se stal zákon *O právu spolčovacím*, který vyšel jako součást prosincové ústavy roku 1867. Jím bylo občanům legislativně přiznáno právo na veřejné společenské aktivity a při zakládání nových spolků stačila opět jen ohlašovací povinnost.²²

První veřejné aktivity žen v Čechách můžeme vysledovat již v období napoleonských válek. Zapojovaly se do dobročinné činnosti ošetřováním raněných a nemocných

¹⁹ LENDEROVÁ, Milena, Tomáš JIRÁNEK a Marie MACKOVÁ. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2009, s. 320.

²⁰ Tamtéž, s. 326.

²¹ Tamtéž, s. 320–327

²² BAHENSKÁ, Marie. *Počátky emancipace žen v Čechách: dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*. Praha: Libri, 2005, s. 34–35.

či konáním sbírek pro potřebné.²³ Ale počátek ženských spolků jako takových sledujeme až ve 40. letech. Pravděpodobně se vyvinuly z veřejných návštěv, salonů a čajových nebo častěji kávových dýchánek, při nichž ženy zaujímaly roli hostitelky.²⁴

Prvním ženským spolkem vzniklým v Čechách v revolučním roce 1848 byl *Spolek Slovanek*, nazývaný také *Sestry Slovanské*. Hlavními zakladatelkami se staly Honorata Zapová a sestry Reissovy (Bohuslava Rajska, Johanna Fričová, Karolína Staňková).²⁵ Všechny tyto dámy se pohybovaly okolo Amerlingova vlasteneckého salónu v Praze. *Spolek Slovanek* usiloval především o kvalitní vzdělání pro ženy. Avšak neměl dlouhého trvání. Již roku 1850 z finančních důvodů i z nedostatku manažerských schopností zanikl.²⁶

Potom, co ukončil svou činnost *Spolek Slovanek*, převzal místo jediného ženského spolku u nás *Spolek sv. Ludmily*,²⁷ založený roku 1851 hraběnkou Kristinou Schönbornovou. Své jedinečné postavení si zachoval pro více než deset let. Dámou, která byla se spolkem neodmyslitelně spjata, byla Marie Riegrová-Palacká, česká filantropka, dcera Františka Palackého a manželka Františka Ladislava Riegera. Spolek nejprve podporoval chudé ženy různého věku. S nástupem Marie Riegrové-Palacké do jeho čela se činnost rozšířila i na vzdělávání chudých dívek, čímž dostaly šanci se vymanit z nuzných poměrů a získat lepší pracovní uplatnění. Završením těchto snah se stalo otevření první dívčí průmyslové školy roku 1865 výhradně pro děvčata z nízkých vrstev. S Marií Riegrovou-Palackou přišel do spolku systém přidělování hmotné pomoci chudým rodinám, které členky spolku docházely pravidelně kontrolovat, a také určité peněžní zisky, jež dokázala získávat svou osobností od vlastenecky smýšlejících rodin z vyšších kruhů.²⁸ Po jejím odchodu na počátku 70. let 19. století se soustředil *Spolek sv. Ludmily* opět na prvotní dobročinné cíle a průmyslová škola pozvolna zanikala. Roku 1885 zanikl poslední šicí obor a s ním zřejmě i celý spolek.

²³ HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky feministky*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999, s. 17, 21.

²⁴ BAHENSKÁ, Marie. Spolupráce, nebo rivalita? Vztahy mezi ženskými spolky a jejich představitelkami ve 40.–70. letech 19. století. In.: *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století*. Praha: Scriptorium, 2007, s. 30–31.

²⁵ KOPŘIVA, Jan-Hugo. *Spolek Slovanek v kontextu české předbřeznové společnosti*. Praha, 2020.

Bakalářská práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav českých dějin. Vedoucí práce Pokorná, Magdaléna.

²⁶ MALÍNSKÁ, Jana. „*My byly, jsme a budeme!*“: české ženské hnutí 1860–1914 a idea českého národa. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2013, s. 12–13.

²⁷ BAHENSKÁ, Marie. *Počátky emancipace žen v Čechách: dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*. Praha: Libri, 2005, s. 60.

²⁸ Tamtéž, s. 67–68.

Mezi další významné ženské spolky patřil *Americký klub dam*, jehož činnost probíhala mezi lety 1865–1948. Nad tímto spolkem držel patronát český vlastenec a mecenáš Vojtěch Náprstek, který inicioval jeho vznik pořádáním přednášek zejména pro ženské publikum. Jak ale uvádí Bahenská: „*Americký klub dam nebyl spolkem v pravém slova smyslu, ale spíše volným sdružením žen se společným cílem.*“²⁹ Tím byla opět dobročinná a vzdělávací činnost. Centrem *Klubu* se stal dům U Halánků na Betlémském náměstí, kde se pořádaly osvětové přednášky, zábavy pro děti a rozdávalo se jídlo chudým. Na rozdíl od *Spolku sv. Ludmily* se *Klub* zaměřoval na podporu institucí, jako byly nemocnice, sirotčince a chudobince. Jejich záběr poskytované pomoci byl sice daleko širší, ale neprobíhala systematicky. Taktéž členky tvořily převážně ženy z vyšších vrstev, čímž se *Americký klub dam* stal uzavřenou společností, která představovala určitou prestiž. Charitativní, vzdělávací a kulturní aktivity spolku ukončil až nově nastolený komunistický režim.³⁰

Ve své době naprosto ojedinělým se stal *Tělocvičný spolek paní a dívek pražských*, vzniklý v roce 1869 při *České obci sokolské*. Podrobněji o tomto spolku pojednává podkapitola o tělovýchově.

V roce 1871 založila Karolina Světlá *Ženský výrobní spolek český*. Významně do jeho chodu zasáhla i Sofie Podlipská nebo Eliška Krásnohorská. Spolek svými záměry v podstatě navázal na snahy *Spolku sv. Ludmily*. Po založení byla otevřena obchodnicko-průmyslová škola pro dívky, v níž byly připravovány na vlastní výdělečnou činnost. Z narůstajícího zájmu uchazeček i navyšujícího se počtu vyučovaných předmětů lze vyvodit, že se škola těšila velké oblibě. Její součástí byly i tzv. poptavárny prací, kde si mohly studentky opatřit zaměstnání ihned po dokončení studií. Přestože se spolek často potýkal s nedostatkem financí, dokázal po dvaceti pěti letech svého trvání vystavět vlastní spolkovou budovu³¹ pomocí členských příspěvků, peněžních darů a úvěru. Ženský výrobní spolek se rovněž postavil za vystudovanou lékařku Annu Bayerovou, která se roku 1889 navrátila ze zahraničí a žádala v Praze vykonávat své povolání. Ačkoliv spolek fungoval až do roku 1957,

²⁹ Tamtéž, s. 82.

³⁰ Tamtéž, s. 83–97.

³¹ Budova spolku se nachází na adrese Resslova 5, Praha 2.

s příchodem nového století již nenabyl takového významu jako v prvních dvaceti letech své existence.³²

V polovině osmdesátých let, ku příležitosti stého výročí od narození Magdaleny Dobromily Rettigové, vznikl trošku zpátečnický spolek *Domácnost*, za nímž stála další česká literátka Věnceslava Lužická-Srbová. Zpátečnický proto, že jeho program se navracel k tradiční představě o ženě vedoucí domácnost. Součástí spolku byla opět škola, která nabízela kurzy vaření pro dívky. Ovšem podmínkou bylo dosažení věku osmnácti let. Spolek současně pořádal veřejné přednášky a výstavy, zpravidla o vedení domácnosti, nebo vydával knihy. V roce 1899 spolek dosáhl toho, že se mohl přestěhovat do vlastní spolkové budovy.³³ Činnost spolku byla ukončena až v padesátých letech minulého století.³⁴

Asi největšího úspěchu dosáhl spolek *Minerva*, v jehož čele stála Eliška Krásnohorská. Hlavním záměrem Krásnohorské bylo zřídit gymnázium pro dívky, ale k tomu bylo zapotřebí nějaké zaštiťující instituce. Proto v červenci roku 1890 byl uveden v činnost spolek, aby již v září toho roku mohla nová dívčí škola zahájit svůj první školní rok.³⁵ Úkol, který si Eliška Krásnohorská předsevzala, byl na konci 19. století nelehký, jelikož se ve společnosti našlo mnoho odpůrců vyššího vzdělání pro ženy. Ovšem mezi četnými podporovateli figurovala i taková jména jako Gabriela Preissová³⁶, Karolina Světlá, Bohuslava Kecková, Klemeňa Hanušová³⁷, Teréza Nováková³⁸ a další. Gymnázium fungovalo až do roku 1953.

Výše zmiňované spolky nebyly jedinými, které na našem území působily. Moravskou obdobou *Ženského výrobního spolku* se stal v Brně vzniklý dobročinný spolek *Vesna* z roku 1870, který se též snažil o vzdělávání dívek a žen, ať už školní výukou nebo veřejnými

³² BAHENSKÁ, Marie. *Počátky emancipace žen v Čechách: dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*. Praha: Libri, 2005, s. 104–122.

³³ Budova se nachází na adrese Lazarská 1718/3, Praha 1.

³⁴ Tamtéž, s. 124–130.

³⁵ Tamtéž, s. 130–133.

³⁶ *Ženské listy: časopis pro záležitosti žen a dívek československých*. V Praze: F. A. Urbánek, 1.1891, 19(1). s. 18.

³⁷ *Ženské listy: časopis pro záležitosti žen a dívek československých*. V Praze: F. A. Urbánek, 2.1891, 19(2). s. 39.

³⁸ *Ženské listy: časopis pro záležitosti žen a dívek československých*. V Praze: F. A. Urbánek, 6.1891, 19(6). s. 139.

přednáškami.³⁹ O tři roky dříve byl v Olomouci k podobným účelům zřízen *Ústav hraběte Pöttinga v Olomouci, český pensionát a škola pro vzdělávání dívek*. Od konce 19. století můžeme sledovat narůstající výskyt stavovských spolků jako například spolky učitelů či *Spolek poštovních a telegrafních manipulanteček pro Čechy, Moravu a Slezsko*. Tyto spolky sdružovaly členky dané profese, nabízely jim podporu a hájily jejich profesní zájmy, včetně rovnoprávnosti mužů a žen v daném odvětví. Spolková činnost zasáhla i do oblasti kultury, a tak byla zakládána ochotnická divadelní a pěvecká sdružení či různé besedy. Důležitou součástí společnosti na přelomu století se staly spolky dělnické, které reprezentovaly daleko početnější vrstvu obyvatel. Tyto první odborové spolky začaly vznikat na Moravě a šlo o *Jednotu dělnic vlnářského průmyslu, Jednotu žen a dívek v Brně* a prostějovský spolek *Vlasta*. V Praze se tento typ spolků uchytil až později. Konkrétně můžeme jmenovat například *Stolovou společnost příznivkyň Odborného spolku kovodělníků a jejich spolupracovníků v Čechách, Jednotu žen a dívek* na Smíchově, *Dělnickou vzdělávací besedu* v Žižkově nebo ojedinělý *Spolek žen a dívek při domácí výrobě a práci zaměstnaných*. Nutno dodat, že právě tyto spolky podporovaly členky sociální demokracie, kterým se podařilo prosadit některá opatření ke zlepšení postavení pracujících žen.

Ani samotné Plzni se toto pro českou společnost podstatné sdružování nevyhnulo. Za první takový počín můžeme považovat *Včelu, spolek paní a dívek v Plzni*. Dále následovaly *Český klub dam plzeňských, Česká jednota paní a dívek v Plzni, Dámský spolek Ludmila, Svatojosefská jednota paní a dívek, Jitřenka, křesťansko sociální spolek žen a dívek v Plzni* a další.⁴⁰

Jak je z tohoto krátkého nástinu patrné, spolková činnost byla v českých zemích velmi rozšířena, a to i mimo území hlavního města. Ve vyšších vrstvách zapojení žen do dobročinnosti představovalo určitou prestiž a do jisté míry se očekávalo. Pro dělnice se naopak spolky staly cestou, jak se domoci lepších pracovních podmínek a postavení. Snad všechny tyto spolky spojovalo vzdělávání žen, ať už prostřednictvím vlastní školské instituce nebo „jen“ osvětovými přednáškami. Pomocí spolků se ženy dokázaly prosadit ve světě,

³⁹ MALÍNSKÁ, Jana. „*My byly, jsme a budeme!*“: české ženské hnutí 1860–1914 a idea českého národa. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2013, s. 20–21.

⁴⁰ HOŠKOVÁ, Jitka. *České ženské spolky v Plzni do roku 1948* [online], Plzeň, 2013 [cit. 2022-04-26]. Dostupné z: <https://theses.cz/id/u3rep2/>. Diplomová práce. Západočeská univerzita v Plzni, Fakulta filozofická. Vedoucí práce PhDr. Jirí Stočes, Ph.D.

kterému dominovali muži, a ukázat tak, že jsou stejně schopné při jejich spravování, organizaci, zřizování škol, shánění financí a dalších náležitostech.

2.2 VZDĚLÁVÁNÍ DÍVEK A ŽEN

Pro dlouhé devatenácté století je charakteristická řada změn nejen v hospodářství, ale i ve společnosti, a dívčí vzdělávání se stává výrazným tématem, v kterém se tyto proměny odrážejí. Poprvé tato otázka ovlivňuje daleko více žen z různých společenských vrstev, než tomu bylo kdy dříve. Zároveň samotný vývoj dívčího vzdělávání byl velmi dynamický, což lze vysledovat na jeho proměňujícím se obsahu i formě.⁴¹

Počátky dívčího vzdělávání v habsburské monarchii hledejme již v době vlády Marie Terezie. Ta provedením změn ve školství pověřila Johanna Ignaze Felbigera. Ten sestavil *Všeobecný řád školní pro německé normální, hlavní a triviální školy v c. k. zemích dědičných*, vydaný dne 6. září 1774. Právě tato reforma nařizovala povinnou šestiletou školní docházku od šesti let věku všem dětem bez rozdílu pohlaví. O rok později vyšlo nařízení o vytvoření dívčích škol nebo alespoň dívčích tříd u škol hlavních, pokud to bylo v silách větších měst, kde se mělo dostat dívkám jak základního vzdělání, tak i dovedností v ručních pracích.⁴² V *Ottově slovníku naučném* se však upozorňuje na fakt, že kromě triviálních škol probíhala výuka ve vyšších stupních vzdělávání jedině v němčině, čímž docházelo k postupné germanizaci.⁴³ U dívek ze šlechtických rodů probíhalo vyučování nejčastěji v domácím prostředí. Zpravidla je chodili doučovat učitelé veřejných škol či duchovní, od druhé poloviny 19. století často roli domácí učitelky zastávaly absolventky vyšších dívčích škol.⁴⁴

První snahy o umožnění vyššího vzdělání ženám vzešly ve 40. letech 19. století⁴⁵, kdy vznikly v Praze dvě školské instituce. Šlo o Vyšší všeobecně vzdělávací školu Budeč, kterou založil Karel Slavoj Amerling a při níž byla zřízena samostatná škola pro ženy. Téměř současně byla otevřena i dívčí škola ve Vodičkově ulici významnou českou vlastenkou Bohuslavou Rajskou. Oba tyto ústavy byly soukromé. V roce 1848 vznikla ještě jedna dívčí škola iniciovaná Honoratou Zapovou a jejím sdružením Spolek Slovanek, ale neměla

⁴¹ BAHENSKÁ, Marie, Dana MUSILOVÁ a Libuše HECZKOVÁ. *Iluze spásy: české feministické myšlení 19. a 20. století*. České Budějovice: Veduta, 2011, s. 121.

⁴² BAHENSKÁ, Marie. *Počátky emancipace žen v Čechách: dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*. Praha: Libri, 2005, s. 9.

⁴³ *Ottův slovník naučný*, sv. VI, Praha: J. Otto, 1893, s. 190.

⁴⁴ NOVOTNÝ, Miroslav (ed.). *Velké dějiny země Koruny české, tematická řada Školství a vzdělanost*. Praha: Paseka, 2020, s. 160.

⁴⁵ Přesné roky neuvádím, jelikož se od sebe jednotlivé zdroje liší.

dlouhého trvání, jelikož získávala finanční prostředky pouze v podobě darů a členských příspěvků.⁴⁶ Tyto školy stále podléhaly dobovým společenským konvencím, takže si kladly za cíl vychovat z žen v době dozívajícího národního emancipačního hnutí uvědomělé vlastenky, manželky, matky a hospodyně. Tehdejší nazírání na vzdělání výstižně shrnuje Bahenská, totiž že „*je chápáno [...] jako veřejný statek*“, ze kterého „*užitek nemá mít jedinec, ale celé národní společenství*“.⁴⁷

Vedle toho zde existovaly školy klášterní, které poskytovaly vzdělání dívkám ve věku 10–14 let, pocházejícím z vyšších společenských kruhů, a pražské soukromé ústavy s penzionátem pro dívky, v nichž vyučovaly „*rodilé mluvčí z Francie, Belgie či Švýcarska*“.⁴⁸ Dívčím školám zřizovaným církví nelze upřít vliv ani v druhé polovině století, jež zasahovaly do všech stupňů vzdělávání. Nejčastěji je vedly řády voršilek, anglických panen nebo školských sester de Notre Dame.⁴⁹

Spolu se šedesátými lety přišla do školství nová reformační vlna, která dosavadní systém od základů změnila. Významným mezníkem se stal rok 1863, ve kterém byla otevřena první Vyšší dívčí škola v Praze, jež poprvé dívkám v českých zemích umožnila pokračovat ve svém dalším vzdělávání. Třídnictví, ruční práce a výuka francouzského jazyka připadla výhradně učitelkám, zatímco učitelé vedli ostatní předměty. Škola umožňovala vzdělání všem dívkám bez ohledu na jejich původ – pro méně zámožné tak studium představovalo určitý společenský vzestup a získání kontaktů, jelikož školu navštěvovaly i dívky z vyšších vrstev.⁵⁰ Její revolučnost spočívala také v tom, že se do vyučování zavedly přestávky a hodiny tělesné výchovy, a vyšší dívčí školy obecně napomohly k rozšíření výuky českého jazyka.⁵¹ Další důležitou událostí se o dva roky později stalo otevření první dívčí průmyslové školy, o kterou se zasadila především Marie Riegrová-Palacká a Spolek u sv. Ludmily. Tato škola poskytovala odborné vzdělání dívkám z nejhudších poměrů, které tak získaly možnost vyučit se nějakému řemeslu. Zpravidla šlo o „*krejčovství, základy*

⁴⁶ BAHENSKÁ, Marie, Dana MUSILOVÁ a Libuše HECZKOVÁ. *Iluze spásy: české feministické myšlení 19. a 20. století*. České Budějovice: Veduta, 2011, s. 124.

⁴⁷ Tamtéž, s. 123.

⁴⁸ NOVOTNÝ, Miroslav (ed.). *Velké dějiny zemí Koruny české, tematická řada Školství a vzdělanost*. Praha: Paseka, 2020, s. 252–253.

⁴⁹ Tamtéž, s. 253.

⁵⁰ Tamtéž, s. 255.

⁵¹ BAHENSKÁ, Marie. *Počátky emancipace žen v Čechách: dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*. Praha: Libri, 2005, s. 52.

účetnictví, grafické práce, malbu na sklo nebo porcelán a knihařství“.⁵² Její zakladatelce šlo především o to, aby tyto dívky dostaly šanci změnit svou ekonomickou situaci.⁵³ Roku 1866 došlo na školách k legislativnímu zrovnoprávnění češtiny a v roce 1869 byl přijat Hasnerův zákon, který prodloužil povinnou školní docházku na osm let, mezi vyučovací předměty zařadil tělesnou a výtvarnou výchovu a nejvyšším kontrolním úřadem se stala zemská školní rada s dílčími úřady po celé zemi.⁵⁴ Díky reformě mohla vzniknout v následujících letech první státní střední škola s maturitou pro dívky, již představoval veřejný čtyřletý dívčí učitelský ústav. Do té doby pedagogické vzdělání nabízely pouze učitelské kurzy a soukromé dívčí pedagogium zřízené při škole u sv. Anny v Ječné ulici.⁵⁵

V roce 1871 založila Karolina Světlá spolu se svým Ženským výrobním spolkem českým vlastní obchodní a průmyslovou školu pro dívky. Ta poskytovala dívkám teoreticko-praktické vzdělání v oděvních oborech, kadeřnictví, ošetrovatelství, obchodu a účetnictví.⁵⁶ Sedmdesátá a osmdesátá léta můžeme víceméně označit za méně progresivní v ženském vzdělávání. Naopak vznikem nových hospodyňských škol, které poskytovaly dívkám vzdělání týkající se zemědělského hospodaření a domácích a ručních prací,⁵⁷ se výchovné cíle začaly podobat cílům z let předbřeznových. Tedy vychovat především schopnou hospodyně a matku se silným vlasteneckým cítěním.⁵⁸

Vrcholem snah českých feministek, usilujících o rovnoprávnost ve vzdělávání, se stal rok 1890, v němž se dívkám poprvé otevřely brány stejného středoškolského vzdělávání prostřednictvím dívčího gymnázia Minerva. Za vznikem této instituce, která do té doby neměla ve střední Evropě obdoby, stojí odhodlanost a nezlomná vůle Elišky Krásnohorské. Avšak toto prvenství s sebou přinášelo i řadu těžkostí. Profesorský sbor tvořili kantoři z chlapeckých gymnázií spolu s Pavlou Maternovou. Studium bylo z klasických osmi let zkráceno o tři roky, přestože obsah učiva zůstal stejný, takže studentky musely vynaložit

⁵² BAHENSKÁ, Marie, Dana MUSILOVÁ a Libuše HECZKOVÁ. *Iluze spásy: české feministické myšlení 19. a 20. století*. České Budějovice: Veduta, 2011, s. 186–187.

⁵³ Tamtéž, s. 186.

⁵⁴ BAHENSKÁ, Marie. *Počátky emancipace žen v Čechách: dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*. Praha: Libri, 2005, s. 32.

⁵⁵ NOVOTNÝ, Miroslav (ed.). *Velké dějiny země Koruny české, tematická řada Školství a vzdělanost*. Praha: Paseka, 2020, s. 257.

⁵⁶ BAHENSKÁ, Marie, Dana MUSILOVÁ a Libuše HECZKOVÁ. *Iluze spásy: české feministické myšlení 19. a 20. století*. České Budějovice: Veduta, 2011, s. 130–131.

⁵⁷ Tamtéž, s. 135.

⁵⁸ Tamtéž, s. 134.

daleko větší studijní úsilí. Maturitní zkoušky až do roku 1908 skládaly studentky na Akademickém gymnáziu.⁵⁹⁶⁰

Od okamžiku založení dívčího gymnázia byla jen otázka času, kdy proniknou ženy i na univerzitu. Jelikož první absolventky Minervy složením maturitní zkoušky jasně prokázaly, že disponují stejnými schopnostmi a vykazují stejné studijní výsledky jako chlapci, a ještě v daleko kratším čase, vyvstal pro ně nový problém – co dál. Krásnohorská současně s otevřením gymnázia podala říšské radě petici za ženské univerzitní studium. V roce 1891 tyto snahy ve Vídni veřejně podpořili i poslanci Josef Herold, T. G. Masaryk, Emanuel Engel a Karel Adámek.⁶¹ Částečně byly vyslyšeny v polovině devadesátých let, kdy se mohly dívky účastnit přednášek profesorů coby hospitantky. Rokem 1897 konečně získaly oprávnění k řádnému a mimořádnému studiu na filosofické fakultě a o tři roky později pak na fakultě lékařské.⁶² Úplně prvními ženami, které v roce 1901 slavnostně promovaly na Univerzitě Karlově, se staly zooložka Marie Zdeňka Baborová a matematicka Marie Fabiánová.⁶³

V prvním desetiletí nového století se začala objevovat dívčí lycea, jejichž studium trvalo šest let, ale svou náplní se jevila zpátečnický.⁶⁴ V roce 1907 vzniklo ve Valašském Meziříčí první reformní gymnázium nazývané Dívčí akademie, které představovalo mezistupeň mezi reálnou školou a klasickým gymnáziem.

Tak jako dnes se ani před více než sto lety neodehrávalo veškeré vzdělávání jen v prostředí školských institucí. Řada českých ženských spolků pořádala veřejné přednášky odborníků, kteří vzdělávali ženy v nejrůznějších tématech. Asi nejslavnější se staly přednášky Amerického klubu dam z let 1862–1863, které pojednávaly o zcela revolučních domácích přístrojích, dovezených Vojtěchem Náprstkem ze Spojených států amerických.⁶⁵ Osvěta ženské části společnosti se odehrávala i na stránkách nově vznikajících ženských

⁵⁹ NOVOTNÝ, Miroslav (ed.). *Velké dějiny zemí Koruny české, tematická řada Školství a vzdělanost*. Praha: Paseka, 2020, s. 262.

⁶⁰ MALÍNSKÁ, Jana. *Do politiky prý žena nesmí – proč?: vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na počátku 20. století*. Praha: Libri, 2005, s. 105.

⁶¹ NEUDORFLOVÁ, Marie L. *České ženy v 19. století: úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*. Praha: Janua, 1999, s. 120–121.

⁶² HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky feministky*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999, s. 82.

⁶³ NOVOTNÝ, Miroslav (ed.). *Velké dějiny zemí Koruny české, tematická řada Školství a vzdělanost*. Praha: Paseka, 2020, s. 265.

⁶⁴ Tamtéž, s. 264.

⁶⁵ BAHENSKÁ, Marie, Dana MUSILOVÁ a Libuše HECZKOVÁ. *Iluze spásy: české feministické myšlení 19. a 20. století*. České Budějovice: Veduta, 2011, s. 126–127.

časopisů, které přinášely články věnující se sociálním problémům, výchově a vzdělávání, péči o domácnost, zprávám o ženských hnutích a spolkové činnosti, politice, kultuře, a v neposlední řadě zdraví a hygieně.

2.3 ŽENY VE ZDRAVOTNICTVÍ A PRVNÍ ČESKÉ LÉKAŘKY

K prosazení žen ve zdravotnictví vedla dlouhá cesta. Nejblíže k této oblasti měly porodní báby, jejichž tradice sahá dle písemných pramenů až do dob starověku. Lenderová uvádí, že do počátku 19. století se porodní báby rozdělovaly na městské a venkovské⁶⁶, které se od sebe zřejmě lišily i mírou institucionální kontroly. Prvním krokem v habsburské monarchii, usilujícím o zkvalitnění této profese, byl dekret vydaný roku 1745, který ukládal budoucím porodním bábám povinné přednášky z anatomie a účast na pitvách ženských těl.⁶⁷ I v následujících letech probíhaly větší či menší změny v požadavcích na jejich vzdělání i územní rozmístění. Významný návrh byl přijat roku 1852, jímž byly původně teoretické kurzy nahrazeny teoreticko-praktickými. V polovině sedmdesátých let došlo k legislativnímu ukotvení babictví jako zdravotnického povolání, a ještě více podléhalo institucionálnímu dohledu.⁶⁸ Počátkem devadesátých let vznikla v Praze dokonce samostatná „*c. k. škola babická*“.⁶⁹ Porodní báby musely zvládnout jak běžný přirozený porod, tak si poradit i s nastalými obtížemi. K těm byl často zván lékař, jelikož báby neměly oprávnění použít nástroje či podávat ženám léky. Přesto k nim ze stran lékařů panovala jistá konkurenční zaujatost.⁷⁰ Naopak první české lékařky zvyšující se profesionalizaci babictví velmi podporovaly.⁷¹ Často opomíjenou rolí porodních bab byla role zprostředkovatelky informací nastávajícím matkám, ať už šlo o proměny těla v těhotenství, hygienu nebo péči o novorozence. Jejich úloha nekončila samotným porodem, jak tomu bylo u lékařů, ale zpravidla pomáhaly matce v šestinedělí, vybíraly vhodnou kojnou, a pokud hrozilo, že na svět přichozí dítě v důsledku okolností zemře, zastupovaly kněze pokřtěním novorozence.⁷²

⁶⁶ LENDEROVÁ, Milena, ed. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Vyd.1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 411.

⁶⁷ Tamtéž, s. 412.

⁶⁸ Tamtéž, s. 416.

⁶⁹ Tamtéž, s. 413.

⁷⁰ Tamtéž, s. 414–415.

⁷¹ Tamtéž, s. 418.

⁷² Tamtéž, s. 416–417.

Cesta žen k získání téhož medicínského vzdělání jako u mužů byla daleko trnitější, obzvláště když samotné vyšší vzdělání žen tehdejší konzervativní část společnosti neshledávala důležitým. Jak uvádí Neudorflová, motivací žen proniknout i do tohoto odvětví nebyl pouze vlastní profesní úspěch, ale i „zajištění zdraví žen a dětí, protože lékaři ve velké většině nebyli schopni postihnout všechny důležité aspekty této problematiky“.⁷³

Mezi první pokusy ke zpřístupnění lékařské fakulty ženám můžeme zařadit žádost Karla Slavoje Amerlinga, významného českého pedagoga a lékaře, o povolení mimořádných přednášek již v roce 1844.⁷⁴ Další snahy vzrostly v devadesátých letech v souvislosti s umožněním gymnaziálního studia pro dívky. Pro se veřejně vyslovil i tehdejší poslanec Říšské rady Tomáš Garrigue Masaryk ve svém projevu ze dne 30. října 1891.⁷⁵ Vrcholem úsilí se stal školní rok 1895/1896, ve kterém poprvé maturovaly studentky dívčího gymnázia Minerva⁷⁶ a rozhodovalo se o jejich dalších krocích. Absolventky se na české lékařské fakultě setkaly s odmítnutím, naopak německá fakulta jim nabídla alespoň hospitace.⁷⁷

Rok 1900 znamenal pro ženy velký průlom. Dne 3. září Ministerstvo kultury a vyučování vydalo nařízení, které opravňovalo druhou část populace k řádnému studiu lékařství a farmacie na univerzitě. Jedinými podmínkami bylo rakouské státní občanství a složení maturitní zkoušky.⁷⁸ Vůbec první promovanou lékařkou se stala o dva roky později Anna Honzáková. Do roku 1914 získalo lékařský titul celkem 22 žen.⁷⁹

Dosažením medicínského vzdělání ale neměly první české lékařky vyhráno. V zaměstnání narážely na kolegy, a dost možná i na pacienty, kteří je dostatečně nerespektovali. Proto mnohdy přijaly pozici školní lékařky na dívčích školách, kde mohly mezi žačkami šířit osvětu o zdraví a hygieně.⁸⁰ Působily rovněž i v soukromé sféře, kde se

⁷³ NEUDORFLOVÁ, Marie L. *České ženy v 19. století: úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*. Praha: Janua, 1999, s. 142.

⁷⁴ NOVOTNÝ, Miroslav (ed.). *Velké dějiny zemí Koruny české, tematická řada Školství a vzdělanost*. Praha: Paseka, 2020, s. 264.

⁷⁵ MALÍNSKÁ, Jana. *Do politiky prý žena nesmí – proč?: vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na počátku 20. století*. Praha: Libri, 2005, s. 42.

⁷⁶ NOVOTNÝ, Miroslav (ed.). *Velké dějiny zemí Koruny české, tematická řada Školství a vzdělanost*. Praha: Paseka, 2020, s. 265.

⁷⁷ LENDEROVÁ, Milena, ed. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Vyd.1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 440.

⁷⁸ MALÍNSKÁ, Jana. *Do politiky prý žena nesmí – proč?: vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na počátku 20. století*. Praha: Libri, 2005, s. 170.

⁷⁹ NOVOTNÝ, Miroslav (ed.). *Velké dějiny zemí Koruny české, tematická řada Školství a vzdělanost*. Praha: Paseka, 2020, s. 266.

⁸⁰ HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky feministky*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999, s. 88.

uplatňovaly jako praktické, dětské i odborné lékařky, specializující se na ženské nemoci, nebo jako psychiatričky.⁸¹ Právě ony byly těmi, které otevřely veřejně téma zdraví v oblasti sexuality, přičemž čerpaly z informací od svých pacientek,⁸² a stejně tak sympatizovaly s přeměnou ideálu tehdejší ženy na počátku 20. století. Propagovaly sport, který měl vést ke zdravému tělu i zdravé matce.⁸³ Nutno dodat, že i přes jejich zásluhy v poznání ženské sexuality zůstaly samy svobodné.⁸⁴ Na přelomu století se zkrátka u žen neslučovala kariéra s rodinným životem.

2.3.1 MUDR. BOHUSLAVA KECKOVÁ⁸⁵

Bohuslava Kecková se narodila dne 18. března 1854 ve vesnici Bukol na Mělnicku do rodiny statkáře, která se později přestěhovala do Prahy. S vyznamenáním vystudovala Vyšší dívčí školu v Praze a po získaném povolení v roce 1874 úspěšně složila maturitní zkoušku na Malostranském gymnáziu jako první žena v Čechách. Tentýž rok odjela studovat do Curychu, jelikož byl ženám v českých zemích stále přístup na univerzitu odepřen. Během studia působila jako asistentka na ženském oddělení interní kliniky a na ženském oddělení chirurgické kliniky v městské nemocnici v Curychu. Doktorát získala v roce 1880.

Po ukončení studií se vrátila zpět do Prahy, ovšem její diplom nebyl v rakousko-uherské monarchii uznán, a tak nemohla vykonávat lékařskou praxi ani publikovat články v odborných časopisech. Když její žádost o nostrifikaci byla o dva roky později znovu zamítnuta i nejvyšším soudním dvorem ve Vídni, vydala se cestou porodní asistentky, k níž stačilo pouze projít gynekologickým kurzem na lékařské fakultě ve Vídni. Tuto profesi vykonávala v Karlíně, kde si získala přízeň mnoha pacientek napříč společenskými vrstvami.

V létě roku 1892 se přihlásila do konkurzu na místo úřední lékařky v Bosně. Na podzim byla ustanovena provizorní úřední lékařkou a již od lednu následujícího roku začala vykonávat lékařskou praxi v hercegovinském městě Mostaru. Mezi její pacienty

⁸¹ NOVOTNÝ, Miroslav (ed.). *Velké dějiny zemí Koruny české, tematická řada Školství a vzdělanost*. Praha: Paseka, 2020, s. 266.

⁸² LENDEROVÁ, Milena, Tomáš JIRÁNEK a Marie MACKOVÁ. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2009, s. 163.

⁸³ LENDEROVÁ, Milena, Daniela TINKOVÁ a Vladan HANULÍK. *Tělo mezi medicínou a disciplínou: proměny lékařského obrazu a ideálu lidského těla a tělesnosti v dlouhém 19. století*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2014, s. 206.

⁸⁴ LENDEROVÁ, Milena, Tomáš JIRÁNEK a Marie MACKOVÁ. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2009, s. 163.

⁸⁵ NEČAS, Ctibor. *Mezi muslimkami: působení úředních lékařek v Bosně a Hercegovině v letech 1892–1918*. Brno: Masarykova universita, 1992, s. 51–70.

patřily především ženy a dívky, z nichž polovinu tvořily muslimky. Kecková se zde snažila vzdělávat své pacienty i v oblasti prevence péče o zdraví a mezi lety 1905–1906 publikovala v místním časopisu *Osvět* články o této problematice. Dokonce na místní škole vyučovala zdravotní vědu a soukromě naučila několik muslimských žen číst a počítat.

Ve vyšším věku onemocněla cukrovkou, se kterou se jezdila léčit do Karlových Varů. Zemřela dne 17. října 1911 u své starší sestry v Kostomlatech nad Labem.

2.3.2 MUDR. ANNA BAYEROVÁ⁸⁶

Anna Bayerová se narodila dne 4. listopadu 1853 ve Vojtěchově u Mělníku do mlynářské a pivovarnické rodiny. První vzdělání získala na venkovské škole v nedalekých Jestřebicích a později na měšťanské škole v Mělníku. Od roku 1868 začala studovat na Vyšší dívčí škole v Praze, kde se seznámila s Eliškou Krásnohorskou a rodinou Podlipských, která jí zřejmě pomohla dostat se k Vojtěchu Náprstkovi. Ten, společně s Eliškou Krásnohorskou, Anně dodával podpory k dalšímu studiu.

Mezi lety 1872–1874 složila zkoušky pro nižší stupeň gymnázia s vyznamenáním. Aby byla ke zkouškám připuštěna, musela nejprve získat souhlas od Ministerstva kultury a vyučování. Později požádala C. k. zemskou školní radu v Praze o povolení složit zkoušky i pro vyšší stupeň gymnázia, to jí ovšem uděleno nebylo, a tak se vydala na studia do zahraničí. Cílovou zemí se stalo Švýcarsko, které v těchto letech jako jedno z mála nabízelo univerzitní vzdělání pro ženy. V roce 1875 se zapsala ke studiu lékařské fakulty v Curychu, které bylo podmíněno dodatečným složením švýcarské maturitní zkoušky ještě před imatrikulací. Jak dokládá zachovalá korespondence, studium bylo v zemi, a v Curychu obzvlášť, velmi finančně náročné, proto se o dva roky později přesunula na univerzitu v Bernu.

Lékařskou praxi směla vykonávat od roku 1880. Zároveň nadále navštěvovala přednášky napříč mnoha lékařskými obory. Ve své disertační práci pod vedením prof. Demmlera se zabývala zkoumáním poměru červených a bílých krvinek a hemoglobinu v krvi novorozenců. Doktorský diplom získala 30. listopadu 1881, což vzbudilo u českých ženských spolků značný ohlas. O rok později odjela nabývat nových pracovních zkušeností do Královské porodnice v Drážďanech. Po několika měsících se vrátila zpět do Bernu, kde jí

⁸⁶ BAHENSKÁ, Marie. Žena v medicíně: Anna Bayerová. In: *Cesty k samostatnosti: portréty žen v éře modernizace*. Praha: Historický ústav, 2010, s. 70–90.

byla povolena plná lékařská praxe. Zde vydržela až do roku 1891, dokud si nezažádala o místo lékařky v Bosně. Koncem roku byla uznána zvláštním dekretem jako první státní lékařka v rakousko-uherské monarchii a již v únoru následujícího roku se jejím dočasným domovem stalo město Tuzla a později Sarajevo. Její bosenské pacientky tvořily často muslimské ženy, pro něž bylo z náboženských důvodů nepřipustné, aby jejich ošetřujícím lékařem byl muž. Bayerová místním ženám poskytovala nejen lékařskou péči, ale i informace ohledně hygieny a stravování. Zde vydržela pouze rok, pak se opět vrátila do Bernu, v němž zůstala následujících osm let.

V roce 1900 přijela zpět do Čech kvůli rodinným záležitostem. Ovšem z důvodu neuznání švýcarského diplomu a požadavku na opětovné složení maturitní zkoušky místními úřady se navrací do Ženevy, aby se zde mohla věnovat lékařskému povolání v sanatoriu. Nadále pokračovala ve svém dalším vzdělávání, sledovala novinky v oboru a propagovala zdravou životosprávu včetně prevence.

Natrvalo se v Čechách usadila až v roce 1911, když přijala místo na Městské dívčí průmyslové škole v Praze. O dva roky později jí byla konečně uznána nostrifikace diplomu. Přes svůj vyšší věk si k vyučování ve škole přibrala další práci v ústavu pro choromyslné v Bohnicích a za první světové války práci v sokolském lazaretu na Žižkově.

Zemřela 24. ledna 1924 v Praze. Na jejím pohřbu zazněl projev z úst MUDr. Anny Honzákové.

2.3.3 MUDR. ANNA HONZÁKOVÁ⁸⁷

Anna Honzáková se narodila dne 16. listopadu 1875 v Kopidlně na Jičínsku. Otec byl městským lékařem a nedělal rozdíly ve vzdělání svých šesti dětí. Sám byl připraven na to, že jednou pošle Annu studovat medicínu do Švýcarska. Když roku 1889 náhle zemřel, prodala matka celé kopidlenské hospodářství a přestěhovala se s dětmi do Prahy.

V roce 1890 se Anna zapsala do úplně prvního ročníku nově vzniklé Střední školy dívčí spolku Minerva, která disponovala pouze dvěma třídami s velmi skromným zařízením. Jejími spolužačkami se stala Marie Baborová, Jindřiška Hrabětová, Marie Fabiánová, Helena Tuskanyová, později i Eliška Vozábová či Alice Masaryková, díky níž se minervistky dostaly na pravidelné besedy pořádané Tomášem Garriguem Masarykem. Během pětiletého studia

⁸⁷ UHROVÁ, Eva. *Anna Honzáková a jiné dámy*. [Česko]: E. Uhrová, c2012, s. 11–102.

nebylo jisté, zda vůbec budou moci studentky završit školu řádnou maturitní zkouškou. Toto povolení jim bylo uděleno v dubnu roku 1895 zemskou školní radou a již v červenci měly české země první ženské maturantky, k nimž se zařadila i Anna Honzáková, která prospěla s vyznamenáním.

Její další kroky ve vzdělání směřovaly na lékařskou fakultu. Česká část univerzity ale přítomnost žen, coby hospitantek, na přednáškách zamítla, a tak se na nápad Elišky Vozábové ucházely o místo na části německé, kde je přijal prof. Rabl. Česká filosofická fakulta svolila k přijetí prvních řádných posluchaček v roce 1897, a tak mohla Anna navštěvovat přednášky i T. G. Masaryka, které se nesly v duchu humanity, rovnosti a emancipace. Následující rok jim byl umožněn přístup i do poslucháren české lékařské fakulty. Roku 1899 byla Anna vyslána ještě s dalšími dvěma svými spolužačkami do Vídně, kde se sešly se sekčním šéfem a dočasným ministrem školství rytířem Wilhelmem Hartelem. Ten vyslechl jejich přání a přislíbil, že se zasadí o větší rovnoprávnost na univerzitě. Dne 3. září 1900 dostal svého slibu, když říšská rada schválila řádné studium žen na lékařské fakultě. O dva roky později se vytrvalá Anna dočkala slavnostní promoce, která se stala celostátní událostí.

Svou lékařskou praxi zahájila na chirurgickém oddělení u dr. Karla Maydla, po jeho předčasné smrti se přesunula k prof. Pawlíkovi na oddělení gynekologie a porodnictví. V únoru 1905 se odhodlala k dalšímu velkému kroku – otevřela si jako první lékařka v zemi vlastní ordinaci. Od tohoto kroku byla mnohými zrazována, nicméně již od prvního dne neměla o pacientky nouzi. Zaměřila se především na oblast gynekologie, avšak v případě nutnosti se dotkla i praktického lékařství a neméně poskytovala svým klientkám psychologickou oporu. K ordinaci si přivzala i funkci školní lékařky na Minervě, kde sbírala data pro svůj výzkum, aby mohla vyvrátit domněnky o negativním vlivu studia na zdraví dívek.

Aktivně se podílela i na spolkové činnosti. Byla členkou Spolku pro ženské studium Minerva, Ženského klubu českého, v roce 1923 se stala jednou ze zakladatelek Ženské národní rady a Sdružení československých lékařek v letech třicátých. V roce 1937 založila na počest své matky Fond Anny Honzákové-Hlaváčové pro stáří nebo nemoc práce neschopných žen.

Zemřela dne 13. října 1940 v Praze ve věku 64 let v důsledku embolie. Pochována je na Vinohradském hřbitově.

2.3.4 MUDR. ELIŠKA VOZÁBOVÁ⁸⁸

Eliška Vozábová se narodila dne 26. června 1874 v obci Milčice u Nymburka. Vzdělávat se začala v místní jednotřídce, pokračovala třemi měšťankami v nedalekých Pečkách a dva roky strávila v pražském penzionátu. Již od svých sedmnácti let se toužila stát lékařkou. V tom ji podpořil její strýc Justin Václav Prášek, významný český historik a orientalista, který Elišce pomohl s přípravou na přijímací zkoušky na gymnázium. Od roku 1892 začala navštěvovat Střední školu dívčí spolku Minerva, kde se seznámila s dalšími významnými osobnostmi, jako byla Anna Honzáková, Marie Baborová či Marie Fabiánová. V roce 1895 jí nebyla uznána maturitní zkouška, kvůli dvojce z chování za pět neomluvených hodin, přestože přinesla potvrzení od lékaře. František Vozáb, tatínek Elišky, podal žádost na zemskou školní radu o přešetření celé záležitosti, která nakonec uznala pochybení na straně školy. Eliška tak mohla vykonat řádnou maturitní zkoušku až na podzim dalšího roku.

Ještě před maturitou si zažádala společně s dalšími spolužačkami o studium na filosofické a lékařské fakultě. Česká část Karlo-Ferdinandovy univerzity ovšem dívkám nepovolila účast na přednáškách. Eliška tedy přišla s nápadem obrátit se na část německou, kde jim povolil hospitate prof. Rabl. V roce 1898 však kvůli jazykovým nepokojům studentky přešly na českou část univerzity. O rok později získaly hromadné povolení návštěv přednášek, to znamenalo, že nemusely každého přednášejícího žádat zvlášť. Přelomovým momentem se stal den 3. září 1900, kdy došlo k vládnímu schválení studia žen na lékařské fakultě na území celého Rakouska, a dívky se tak staly řádnými posluchačkami. Doktorát získala roku 1904 jako šestá medička.

Během lékařské praxe v Praze si prošla mnoha zdravotnickými odděleními a také se věnovala přednáškám o škodlivosti alkoholu. Působila taktéž v zahraničí. V Královské ženské klinice saské v Drážďanech dosáhla jmenování řádné lékařky, absolvovala stáž u dermatologa Ernsta Fingera ve Vídni a v Kodani se věnovala sérologickým výzkumům.

⁸⁸ UHROVÁ, Eva. *Po stopách šesti žen*. Praha: Mediasys, 2020, s. 137–161.

Později se vrátila opět do Prahy na dermatovenerologické oddělení Všeobecné nemocnice, kde byla jako první žena jmenována sekundární lékařkou.

Mimo svou lékařskou profesi se věnovala i osvětě a sociální problematice. Uveřejňovala články v ženských časopisech, vydávala brožury a spisy na téma mateřství, porodnictví, alkoholismus, pohlavní choroby apod. K tomu veřejně přednášela na školách pro dívky, v Ústředním spolku českých žen a v kurzech pro ošetřovatelky. Na její popud vznikla v roce 1915 Ochrana matek a kojenců v Království českém a o rok později byl zřízen útulek pro rodičky v Praze-Holešovicích. Z důvodu nejvyšší úmrtnosti novorozenců u nás ze všech zemí rakousko-uherské monarchie se zasazovala o vznik Zemské jednoty porodních babiček, aby se těmto ženám dostalo řádné kvalifikace a byla zlepšena péče jak o rodičky, tak i o těhotné ženy.

Roku 1914 se jí dostalo povýšení na klinickou asistentku, opět jako první ženě v Rakousko-Uhersku. V době první světové války pod pseudonymem Magdaleny Dvořákové z Vinohrad pomáhala potravinovými balíčky Elišce Krásnohorské až do doby, dokud Krásnohorská nezačala dostávat pravidelnou penzi. Společně s Annou a Albínou Honzákovými, Marií Brambergovou a Františkou Plamínkovou se stala zakládající členkou Ženské národní rady. I ve svých necelých osmdesáti letech stále ordinovala v Okresním ústavu národního zdraví na Praze 2.

Zemřela dne 21. července 1973 v úctyhodných 99 letech. Pohřbena je ve vesnici Skramníky nedaleko Českého Brodu.

3 ZDRAVÍ A HYGIENA NA PŘELOMU 19. A 20. STOLETÍ

V této kapitole jsou stručně nastíněny jednotlivé oblasti, které významně ovlivňovaly zdraví žen na přelomu 19. a 20. století. Jde o celkovou tělesnou hygienu, vznikající gynekologii a porodnictví spojené s péčí o matku v šestinedělí, o stravování, oblékání a tělovýchovu.

3.1 HYGIENA

Hygienu jako lékařský obor nemá dlouhou tradici. Počátky bychom hledali na konci 19. století. S pojmem *hygienu* se setkáváme až v *Ottově slovníku naučném*, který ho ztotožňuje s pojmem *zdravotnictví*. Předmět zkoumání hygieny je zde vymezen jako „*vzduch, půda, voda, obydlí, průmyslová činnost [a] infekční choroba*“.⁸⁹

Již od poloviny 19. století lékaři kladli důraz na osobní hygienu. Zázračným prostředkem očisty se stala voda, avšak lidé naráželi na zásadní překážku v podobě její špatné dostupnosti.⁹⁰ Stejně tak chyběla propracovaná kanalizační síť ve městech.

Největší vliv v této oblasti měla jednoznačně kniha z roku 1854 *Zdravověda čili nejlepší způsob, aby člověk svého života ve zdraví a vesele užiti a k tomu dlouhého věku dosáhnouti mohl* od českého lékaře Filipa Stanislava Kodyma. Ten v kapitole o lázních doporučuje koupel ve studené vodě, která nejen zbavuje tělo nečistot, ale taktéž přispívá k jeho otužování. Jelikož ke koupelím neměl přístup každý, navrhuje jako alternativu *kropnou lázeň*, kterou bychom mohli připodobnit k dnešnímu sprchování. Pokud by zhotovení „sprchy“ bylo příliš obtížné, doporučuje obyčejné otírání těla namočeným a vyždímaným kusem látky. Tuto očistu radí provádět každý den buď před spaním nebo před obědem. Též zdůrazňuje, aby člověk nezapomínal na umytí nohou včetně prostoru mezi prsty. Dva odstavce věnuje mytí vlasů, zvláště ženám radí, aby péči o vlasy nezanedbávaly, jelikož pro jejich délku se v nich usazuje více nečistot.⁹¹

⁸⁹ *Ottův slovník naučný: illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí*. V Praze: J. Otto, 1908, sv. 27, s. 498. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:1e53a1a0-0ef2-11e5-b269-5ef3fc9bb22f>

⁹⁰ LENDEROVÁ, Milena, Daniela TINKOVÁ a Vladan HANULÍK. *Tělo mezi medicínou a disciplínou: proměny lékařského obrazu a ideálu lidského těla a tělesnosti v dlouhém 19. století*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2014, s. 174–175.

⁹¹ KODYM, Filip Stanislav. *Zdravověda čili nejlepší způsob, aby člověk svého života ve zdraví a vesele užiti a k tomu dlouhého věku dosáhnouti mohl*. (Jar. Pospíšil). s. 147–158. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:6ddddef-81eb-4c0d-a1d3-48eddeb80af0>

Městské lázně byly nejprve určeny vyšším kruhům, které se koupaly pravidelně každý druhý den. Později byly budovány při školách a na přelomu století vznikaly pro širší vrstvy lázně halové s velkým bazénem.⁹² Koupelnu měl v domácnosti málokdo. Proto základní očista těla probíhala v některé jiné místnosti v donesené vaně, v níž se vystřídala celá domácnost. Pokud rodina nedisponovala ani vanou, omývali se vodou z přineseného umývadla, lavoru či necek. Každodenní hygiena zahrnovala pouze mytí obličeje, krku a rukou, ke koupeli docházelo maximálně jednou týdně. S koupáním se pojil i problém nahoty, která u žen nebyla absolutně přípustná. Proto i během koupele na sobě musely mít koupací košili.⁹³ Nejčastěji k mytí posloužila samotná voda, postupem let se začalo více používat mýdlo. Ovšem i domácí koupele a lázně si lidé mohli vylepšit přidáním různých přísad, o čemž svědčí například kniha *Návod ku zachování krásy* z roku 1890. V ní nalezneme na dvacet receptů bylinných i jiných lázní, které by měly mít blahodárný vliv na pokožku. Jako příklad můžeme uvést koupel mléčnou, levandulovou, sirkovou (sírovou), železitou či s mandlovými otrubami.⁹⁴

Potřebnou péči vyžadovaly také vlasy. Valná většina žen je až do dvacátých let minulého století nosila velmi dlouhé. Nedostupností vody i náročností jejich umývání ženy sahaly spíše po kartáči.⁹⁵ Přesto autor *Návodu ku zachování krásy* doporučuje mytí vlasů alespoň jednou týdně.⁹⁶ Kodým zas varuje před přílišným utahováním vlasů, které by mohlo zapříčinit bolesti hlavy.⁹⁷ Z *Návodu* je také patrné, že ačkoliv mytí vlasů nebylo běžnou záležitostí, nebránilo to jejich zkrášlování. Autor i zde uvádí kolem dvaceti receptů na výrobu domácích prostředků k barvení vlasů a nejrůznějších pomád. Jejich základní složku tvořily tuky a oleje.⁹⁸

⁹² LENDEROVÁ, Milena, Tomáš JIRÁNEK a Marie MACKOVÁ. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2009, s. 80.

⁹³ Tamtéž, s. 80-81.

⁹⁴ Z., J. *Návod ku zachování krásy*. V Jilemnici: Alois Neubert, [1890], s. 13–19. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:d5915b90-6bb3-11e6-b2a7-5ef3fc9ae867>

⁹⁵ LENDEROVÁ, Milena, Daniela TINKOVÁ a Vladan HANULÍK. *Tělo mezi medicínou a disciplínou: proměny lékařského obrazu a ideálu lidského těla a tělesnosti v dlouhém 19. století*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2014, s. 184.

⁹⁶ Z., J. *Návod ku zachování krásy*. V Jilemnici: Alois Neubert, [1890], s. 58. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:d5915b90-6bb3-11e6-b2a7-5ef3fc9ae867>

⁹⁷ KODYM, Filip Stanislav. *Zdravověda čili nejlepší způsob, aby člověk svého života ve zdraví a vesele užiti a k tomu dlouhého věku dosáhnouti mohl*. (Jar. Pospíšil). s. 147–158. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:6ddddeff-81eb-4c0d-a1d3-48eddeb80af0>

⁹⁸ Z., J. *Návod ku zachování krásy*. V Jilemnici: Alois Neubert, [1890], s. 59–66. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:d5915b90-6bb3-11e6-b2a7-5ef3fc9ae867>

Devatenácté století neopomíjelo ani ústní hygienu. Zubní kartáček se v Evropě začal používat až v 18. století. K čištění zubů nejprve stačila pouhá voda, kterou za čas nahradily zubní prášky. Ty se nejčastěji připravovaly z měkkého dřeva, uhlí či křídly, k nimž se přidaly vonné složky jako kafr, myrha, skořice, hřebíček apod.⁹⁹ Zubní pasty vznikaly až na přelomu století. V *Návodu* se dočteme, že bychom se měli zbavit zbytků jídla mezi zuby po každém jídle. K vyčištění se doporučuje použít párátko z husího brku a vypláchnout ústa vodou. Ústní hygienu bychom měli provádět jak večer před spaním, tak i po probuzení. Proti zápachu z úst autor radí užít ústní vody opět každé ráno, večer a po jídle. Recepty zahrnují i výrobu pastilek. Bolest zubů měly zmírnit tinktury.¹⁰⁰

Zvláštní pozornost se věnovala hygieně rukou, které zůstávaly jediné odhalené. Čisté ruce samozřejmě zahrnovaly i čisté nehty, jejichž délka neměla přechýlávat přes okraj článku. Na druhou stranu dobový *Úplný domácí lékař* varuje před jejich přílišným zastřiháváním, které může způsobit „bolestivé zarůstání do masa“.¹⁰¹ Růžová barva nehtů značila jejich zdraví. Autor *Návodu* zmiňuje rovněž přerůstání nehtové kůžičky, kterou stačí po namočení zatlačit zpět, nebo ji odstranit nožičkem či nůžtičkami.¹⁰² K ochraně rukou před popraskáním a vysušením byly určeny různé krémy a pomády. Často se na noc po namazání zabalovaly do rukavic, aby došlo k jejich hydrataci.¹⁰³

Dekoratивní kosmetika v 19. století nebyla příliš rozšířena. Jednak byly prostředky k udržení mladistvého vzhledu vnímány za marnotratné, směšné a neslučující se s všeobecnou čistotou, a jednak byly spojeny s ženami na okraji společnosti. Paradoxně v 19. století a v prvních desetiletích století následujícího vznikly největší kosmetické společnosti, jejichž výrobky dodnes nalezneme na trhu – Rimmel (1834), Bourjois (1863), Max Factor (1909), L’Oreál (1909), Maybelline (1915). Pokud už některá žena použila kosmetický přípravek, pak šlo s největší pravděpodobností o vdanou ženu. Pro dívky

⁹⁹ LENDEROVÁ, Milena, Tomáš JIRÁNEK a Marie MACKOVÁ. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2009, s. 82.

¹⁰⁰ Z., J. *Návod ku zachování krásy*. V Jilemnici: Alois Neubert, [1890], s. 83–108. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:d5915b90-6bb3-11e6-b2a7-5ef3fc9ae867>

¹⁰¹ KLENCKE, Philipp Friedrich Hermann. *Úplný domácí lékař: lékařský rádce zdravých i chorých*. V Praze: Bursík a Kohout, 1893, s. 41. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:27ae3289-34bb-4ac6-bc65-89b0e94058bb>

¹⁰² Z., J. *Návod ku zachování krásy*. V Jilemnici: Alois Neubert, [1890], s. 117. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:d5915b90-6bb3-11e6-b2a7-5ef3fc9ae867>

¹⁰³ LENDEROVÁ, Milena, Daniela TINKOVÁ a Vladan HANULÍK. *Tělo mezi medicinou a disciplínou: proměny lékařského obrazu a ideálu lidského těla a tělesnosti v dlouhém 19. století*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2014, s. 183.

a svobodné ženy bylo malování zapovězené, čemuž nasvědčuje například krátká příručka pro dívky *Co sluší a nesluší*¹⁰⁴ od Věnceslavy Lužické, kde o kosmetice nepadne jediná zmínka. Obecně žádoucími přípravky se staly parfémy a toaletní vody, které měly vzbudit pocit čistoty.¹⁰⁵

Na přelomu 19. a 20. století se stalo z hygieny důležité lékařské téma, které ji začalo vnímat jako prevenci před různými druhy onemocnění. Zároveň nově vznikl kosmetický průmysl cílený především na ženy. Nutno dodat, že první kosmetické přípravky svým složením měly často zdraví ohrožující vedlejší účinky.

3.2 GYNEKOLOGIE A TĚHOTENSTVÍ

Osmnácté století položilo základy modernímu porodnictví vynalezením porodních kleští. V této době také vznikaly první evropské porodnice, které sloužily převážně jako „místo pro pozorování a poznávání fyziologických i patologických dějů v ženském těle“.¹⁰⁶ Ve století následujícím se již formuje samostatný lékařský obor gynekologie v důsledku rozvíjející se chirurgie, přičemž gynekologické operace vezikovaginálních píštělí¹⁰⁷ či ovarektomie¹⁰⁸ patřily tehdy mezi nejodvážnější zákroky.¹⁰⁹ Současně odborníci sepisovali lékařské příručky o vedení porodu i péči o nově nastalou matku. Přesto se až do 20. století vedly porody ve velké většině doma za asistence porodních bab. Jejich práce začala podléhat rakouské legislativě od poloviny 18. století, a tím se zvýšila jejich kvalifikace. Přítomnost lékaře vyžadovaly jen komplikace, k jejichž zvládnutí neměly porodní báby dostatečné oprávnění.

Menstruace nebo také čmýra, měsíčky, „měsíčné, ženský květ, čas, perioda“¹¹⁰ či krvácení měsíční, je v dobových příručkách uváděna jako jeden ze znaků pohlavní

¹⁰⁴ LUŽICKÁ, Věnceslava. *Co sluší a nesluší: příspěvek k dívčí výchově*. Praha: Alois Hynek, 1893.

Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:655656ec-0c51-40ae-85d8-7c30354e2d07>

¹⁰⁵ LENDEROVÁ, Milena, Daniela TINKOVÁ a Vladan HANULÍK. *Tělo mezi medicínou a disciplínou: proměny lékařského obrazu a ideálu lidského těla a tělesnosti v dlouhém 19. století*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2014, s. 183.

¹⁰⁶ LENDEROVÁ, Milena, Daniela TINKOVÁ a Vladan HANULÍK. *Tělo mezi medicínou a disciplínou: proměny lékařského obrazu a ideálu lidského těla a tělesnosti v dlouhém 19. století*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2014, s. 142.

¹⁰⁷ Jedná se o trhlínu v močovém měchýři, rektu či vagině chybně vedeným porodem.

¹⁰⁸ Jedná se o chirurgické odstranění vaječníků.

¹⁰⁹ PORTER, Roy. *Dějiny medicíny: od starověku po současnost*. V českém jazyce vyd. 2. Přeložil Jaroslav HOŘEJŠÍ. Praha: Prostor, 2013, s. 403.

¹¹⁰ KŘÍŽEK, Čeněk. *Pravá pomoc v těhotenství, při porodu, v šestinedělí a při ženských nemocech: sbírka užitečných pravidel a naučení pro pohlaví ženskou*. V Praze: Jos. Kolář, 1875, s. 24. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:9fce37c0-9880-4121-a2d9-eb379faeabad>

dospělosti mladé dívky. Ve stanovení přibližného věku první menstruace se autoři rozcházejí, zároveň ale připouští individuální zvláštnosti v dospívání. Dlouho zůstával důvod menstruace lékařům neznámý. Až do konce 19. století se obecně mělo za to, že se tak ženské tělo čistí od škodlivých látek. S prvním vysvětlením menstruačního cyklu u nás přichází v roce 1875 MUDr. Čeněk Křížek ve sbírce *Pravá pomoc v těhotenství, při porodu, v šestinedělí a při ženských nemocech*. O tom, že je ženská perioda na přelomu století stále neprobádanou oblastí, svědčí i rozdílné názory na to, jak by si měla žena během ní počínat. Někteří autoři doporučují se vyhnout přílišné fyzické aktivitě i pokrmům, které by mohly zvýšit proudění krve. Paolo Mantegazza uvádí: „*Ve dnech své čmýry žena má se chovati klidně a pokládati se za churavou a pozdravující.*“¹¹¹ Naopak americká malířka, spisovatelka a feministka Eliza Bisbee Duffey ve svém díle *Co ženy věděti mají. Kniha ženy pro ženy. Praktické poučení pro ženy a matky*, u nás vydané roku 1900, odmítá nahlížení na menstruaci jako na nemoc. S ní spojené zdravotní obtíže připisuje poruchám organického původu, genetice i nezdravým návykům. Několikrát zdůrazňuje, že menstruace zdravé ženy by měla být dle přírodního zákona bezbolestná. Připouští jen, že se ženy během periody rychleji unaví. Na rozdíl od ostatních autorů doporučuje přirozený pohyb na čerstvém vzduchu.¹¹²

Téměř každá příručka zmiňuje problémy s menstruací, ať už jde o silné krvácení nebo naopak úplnou ztrátu, a radí svým čtenářkám, jak se těchto neduhů zbavit. Co už v nich najdeme jen sporadicky, je hygiena během měsíčků a intimní hygiena celkově. August Debay doporučuje omývání intimních partií čistou vodou či s příměsí několika kapek kolínské a upozorňuje na poševní výtok, který ubírá na svěžesti v této oblasti.¹¹³ Paolo Mantegazza taktéž radí provádět očistu studenou vodou, díky níž lze předejít mykóze a jiným onemocněním.¹¹⁴ Jaké se používaly na přelomu století menstruační pomůcky se můžeme jen domnívat. Jediný, kdo je zmiňuje, je K. Malý, který čtenářky spravuje o ochranných pásech a ochranných kalhotách. První typ připomíná dnešní druh dámských kalhotek sestávající ze dvou pásků. Na ten, který procházel mezi nohama, se umísťovala

¹¹¹ MANTEGAZZA, Paolo a PETŘÍK, Karel. *Hygiena lásky*. V Praze: I.L. Kober, 1895, s. 56, 57.

¹¹² DUFFEY, E. B.. *Co ženy věděti mají: kniha ženy pro ženy: praktické poučení pro ženy a matky*. (Tiskem Edv. Beauforta). s. 26–29.

¹¹³ DEBAY, Auguste. *Muž a žena v manželství*. Praha: I. L. Kober, 1908, s. 73. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:2e051c30-408e-11e7-ad33-5ef3fc9ae867>

¹¹⁴ MANTEGAZZA, Paolo a PETŘÍK, Karel. *Hygiena lásky*. V Praze: I.L. Kober, 1895, s. 57. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:df95be10-7bb1-11e7-89ee-5ef3fc9ae867>

vata nebo gáza, jež bylo možné často měnit. Na podobném principu fungovaly i ochranné kalhoty, které měly v příslušných partiích prostřihnutý otvor, kam se umísťovala plátěná páska podobná současné menstruační vložce. Těchto pásků musela mít žena více, aby je mohla dle potřeby měnit.¹¹⁵ Historie menstruačních pomůcek je pro nás stále téma plné domněnek. Menstruace byla vnímána dlouhá staletí jako nečistá, dodnes jsou ženy v rozvojových zemích v době cyklu vyčleňovány ze společnosti, zároveň dnešní optikou málo pochopitelný stud mezi pohlavími a zvýšený důraz na mravnost nedovolovaly, aby se tyto pomůcky objevily v odborných lékařských knihách. Obecně lze ale předpokládat, že velká většina žen menstruovala volně do šatů bez jakýchkoliv hygienických potřeb. Velkému znečištění oděvu zabraňovaly četné vrstvy spodniček.

Preventivní gynekologické prohlídky se do 20. století nevykonávaly. Lékařská vyšetření sloužila ponejvíce k potvrzení těhotenství. Méně častá vyšetření prováděly porodní báby na základě soudního rozhodnutí, aby vyvrátily či potvrdily pohlavní styk, porod, znásilnění, potrat apod.¹¹⁶ Učebnice babictví z roku 1888 rozděluje vyšetření těhotných žen do třech kroků – vyptávání, vyšetřování zevnější a vyšetřování vnitřní. V prvním případě bába klade ženě otázky ohledně jejího zdraví, snaží se pomocí těhotenského kalendáře vypočítat přibližnou dobu porodu. Zevní vyšetření se provádí pomocí zraku, hmatu i sluchu. Vnitřní probíhá především pomocí prstů. Ruce báby či lékaře musí být předem řádně umyty a vydezinfikovány roztokem kyseliny karbolové. Společně by se mělo dbát na zakrácené, a ne příliš ostré nehty.¹¹⁷ Čeněk Křížek v knize *Základové porodnictví pro lékaře* uvádí jako další způsob vyšetření použití vaginálního zrcadla.¹¹⁸ K prohlídce se doporučovala poloha vleže i vestoje.

Mým záměrem není v dalších odstavcích předkládat, jak bylo v odborných porodnicko-gynekologických knihách popisováno samotné vedení porodu a jeho jakékoliv hodnocení, jelikož nejsem odborník. Zaměřím se pouze na rady, kterými se měla ať už

¹¹⁵ MALÝ, K.. *Žena, její krása a život pohlavní: (ženy sebeochrana a pohlavní zdravotní věda)*. V Praze: Rudolf Storch, 1916, s. 50.

¹¹⁶ LENDEROVÁ, Milena, Daniela TINKOVÁ a Vladan HANULÍK. *Tělo mezi medicínou a disciplínou: proměny lékařského obrazu a ideálu lidského těla a tělesnosti v dlouhém 19. století*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2014, s. 157–158.

¹¹⁷ VYŠÍN, Vojtěch. *Babictví: učebná kniha o porodnictví pro báby porodní*. V Olomouci: Knížecí arcibiskupské knih- a kamenotiskárny, 1888. s. 61–69.

¹¹⁸ KŘÍŽEK, Čeněk. *Základové porodnictví pro lékaře*. V Praze: Tiskem a nákladem knihtiskárny Josefa Koláře, 1876, s. 34.

těhotná žena nebo šestinedělka řídit, aby tak napomohla co nejlepšímu průběhu těhotenství a rychlému zotavení po porodu.

Obecně lze říci, že se odborné příručky shodovaly v tom, jak by si měla těhotná žena počínat. Lékaři se vesměs staví proti tvrzení, že je těhotenství nemoc, a že by se tak mělo přistupovat i k samotné ženě. Těhotné by se měly v průběhu devíti měsíců vyvarovat namáhavé práci a aktivitám vyžadující prudké pohyby (tanec, jízda na koni, skákání atd.). Přirozený pohyb, jako jsou vycházky či lehčí domácí práce, jsou ovšem vítány. S tím souvisí i doporučovaný pobyt na čerstvém vzduchu. Strava by měla být lehká, ale výživná. Ženám je zapovězen z velké části alkohol. Jelikož se žena rychleji unaví, měla by si dopřát dostatek spánku a celkově klidový režim. Lékaři varují před těsnými šněrovačkami, které lze nahradit elastickými korsety a živůtky, taktéž před gumovými podvazky, jež zabraňují proudění krve, úzkou obuví a podpatky. Odborníci nabádají k udržování čistoty, ať už častějším převlékáním, výměnou ložního prádla nebo očištěním těla. Zvláště důležitou roli hraje intimní hygiena, proto je vhodné si tyto partie denně omývat a alespoň jednou týdně si dopřát koupel. Úplnému zákazu podléhají horké a parní lázně, které mohou vést k potratu.

Období šestinedělí podléhá podobným radám a u zdravých matek by se mělo obejít bez horečky a bolestí. Opět se doporučuje hlavně klid na lůžku ve větrané, dostatečně vytopené a světlé místnosti. Zpravidla smí vstát rodička až desátý den po porodu. První dny je ženě podávána hlavně tekutá strava, později se vrací k běžným výživným, ale střídavým pokrmům. Ihned po porodu je nutné převléci lůžko i samotnou rodičku. Více než kdy jindy se stává důležitou hygiena. K omývání rodidel se doporučují dezinfekční prostředky včetně sterilizované vaty, vyvařených plátěných roušek či nové houby. Eliza Duffey nezapomíná na omytí partií po každé toaletě.¹¹⁹ A v babické příručce stojí, že by měla porodní bába navštěvovat šestinedělku dvakrát denně po dobu deseti dnů, další dny pak jen jednou za den.¹²⁰

V souvislosti s těhotenstvím nelze opomenout i jeho druhou stranu – antikoncepční metody zabraňující početí. Ovšem 19. a přelom 20. století bylo stále silně katolicky založené. Církev přiznávala pohlavnímu styku pouze funkci reprodukční a jakékoliv jiné

¹¹⁹ ¹¹⁹ DUFFEY, E. B.. *Co ženy věděti mají: kniha ženy pro ženy: praktické poučení pro ženy a matky.* (Tiskem Edv. Beauforta). s. 144.

¹²⁰ VYŠÍN, Vojtěch. *Babictví: učebná kniha o porodnictví pro báby porodní.* V Olomouci: Knížecí arcibiskupské knih- a kamenotiskárny, 1888, s. 126.

jednání, které nevedlo k plození nových potomků manželi, bylo vnímáno jako hřích. Proto veškeré mechanické i chemické ochranné prostředky proti početí byly zcela nepřijatelné. Za jediný dovolený způsob, jak zamezit těhotenství ženy, byla církví schvalovaná pohlavní zdrženlivost. Z mě dostupných a prostudovaných pramenů asi nejlépe shrnuje dobové ochranné prostředky K. Malý v příručce *Žena, její krása a život pohlavní*, která pochází až z roku 1916. Ten zde uvádí hned šest možných kontracepčních metod. Jde o přerušovanou soulož, kondomy vyrobené z kaučuku nebo rybích měchýřů, levantinské hubky se dvěma nitkami zavádějící se do pochvy, pesary z ocele a kaučukové blány, rozpustné pastilky a tzv. vymývačky. U rozpustných pastilek, které bychom dnes přirovnali k vaginálním globulím, autor varuje před jejich škodlivostí, jelikož obsahují žíravé látky, které způsobují naleptání sliznice. Za nejlepší způsob ochrany považuje poslední zmíněnou vymývačku nebo také irigátor. Ten je součástí klystýru a slouží k výplachu pochvy. Ovšem musí k němu dojít těsně po styku.¹²¹ Krom těchto metod se také vypočítávaly plodné a neplodné dny.

Pokud již k nechtěnému početí došlo, obracely se ženy na porodní báby, které jim provedly interrupci, nebo se snažily přerušit graviditu svépomocí. Uchylovaly se k „*nošení těžkých břemen, skákání, tlačení na břicho, koupeli v horké vodě, pití různých odvarů z bylin*“.¹²²

3.3 STRAVOVÁNÍ

Stravu našich předků ovlivňovalo mnoho faktorů. Zpravidla se jedlo třikrát denně – snídaně, oběd, večeře. Pokud ovšem šlo o stravování venkovských lidí v době sklizní, zařazovaly se mezi hlavní jídla menší svačiny. Dalšími důležitými faktory byly roční období, úroda či regionální území, jež se promítaly do skladby i množství potravin. Zároveň významně proměňovaly stravu lidí během roku četné svátky a tradice.¹²³

¹²¹ MALÝ, K.. *Žena, její krása a život pohlavní: (ženy sebeochrana a pohlavní zdravotní věda)*. V Praze: Rudolf Storch, 1916, s. 113–118.

¹²² LENDEROVÁ, Milena, Daniela TINKOVÁ a Vladan HANULÍK. *Tělo mezi medicínou a disciplínou: proměny lékařského obrazu a ideálu lidského těla a tělesnosti v dlouhém 19. století*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2014, s. 163.

¹²³ ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie. *Česká strava lidová*. V Praze: Družstevní práce, 1945.

Se stravováním byla spjata mnohá zdravotní rizika jako „zkažené nebo kontaminované potraviny, podvýživa, přejídání vedoucí k obezitě, civilizační onemocnění, nevyváženost jídelníčku působící zdravotní potíže“.¹²⁴

První riziko souviselo s nedostatečnou hygienou v kuchyni. Ta způsobovala u lidí zažívací obtíže či nakažlivá onemocnění.¹²⁵

Častěji než dnes trpěli lidé podvýživou. Nižší společenské vrstvy si nemohly dovolit vydatný a vyvážený jídelníček, který by odpovídal jejich energetickému výdeji při práci.¹²⁶ Strava chudších byla velmi jednotvárná a snídaně, oběd a večeře se od sebe mnoho nelišily. Podávaly se hutné polévky (v zimě i ke snídani), kaše, různě upravené brambory, luštěniny, zelí a pokrmy z mouky.¹²⁷ Podvýživa se týkala rovněž výše postavených žen a dívek, jelikož prvotním zájmem bylo, aby se dostatečně nasýtily mužská část rodiny.¹²⁸ Tento fakt podporuje Malínská citací Bebela: „*Skrovnější výživa ženy podmiňuje menší srdce a tak dále. Opakujeme, co jsme již svrchu uvedli: že dívky a ženy se špatně živí a jsou špatněji živeny než hoši a muži. [...] Takové zanedbání a špatný způsob tělesné výživy však nese nejhorší ovoce, trvá-li po celé generace u pohlaví, které jest nejvíce tělesně vyčerpáno již silnými měsíčními ztrátami krve a vysílením, jaké přivozuje těhotenství, porod a kojení dětí.*“¹²⁹

Protikladem stojí obezita. Jak je uvedeno v mnoha zdravotních příručkách, lékaři si byli vědomi negativních dopadů obezity na tělesné orgány, zejména na srdce. Již na přelomu století se objevují různé diety a doporučení na redukci váhy. Nezbytné bylo zařazení fyzické aktivity. Doporučovaly se procházky, horská turistika, plavání i tanec. To se neobešlo bez čerstvého vzduchu. Z dnešního pohledu se nám může jevit jako kuriózní doporučení krátký spánek, jenž měl napomáhat hubnutí. Dále se mezi radami krom střídání stravy objevily masáže, koupele či časté tření těla.

Doboví lékaři prosazovali pestrost a vyváženost všech složek stravy. Dospívali k závěrům, že člověku vyhovuje kombinace rostlinné i živočišné stravy. Současně se

¹²⁴ LENDEROVÁ, Milena, Tomáš JIRÁNEK a Marie MACKOVÁ. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2009, s. 127.

¹²⁵ Tamtéž, s. 126.

¹²⁶ Tamtéž, s. 127.

¹²⁷ ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie. *Česká strava lidová*. V Praze: Družstevní práce, 1945. s. 425-438.

¹²⁸ LENDEROVÁ, Milena, Tomáš JIRÁNEK a Marie MACKOVÁ. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2009, s. 127.

¹²⁹ MALÍNSKÁ, Jana. *Do politiky prý žena nesmí – proč?: vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na počátku 20. století*. Praha: Libri, 2005, s. 82.

rozmáhalo vegetariánství. Jak je uvedeno výše, ve skutečnosti pokrmy byly sice vydatné, nikoli výživné. K prvnímu popsání vitamínů došlo až začátkem 20. století a syrová strava do té doby jen stěží konkurovala vařené. Ovoce pro některé kraje představovalo spíše cukrovinky, proto lidé hojně sbírali lesní plody a plané ovoce jako dřín, dřišťál, jeřabiny, bezinky nebo šípek. Zeleninu vedle brambor zastupovalo především zelí. To se ve velkém množství nakládalo a v zimě sloužilo coby hlavní zdroj vitamínu C.¹³⁰

Mezi obecnými doporučeními v lékařských a zdravotních příručkách se nejčastěji objevovala střídmost, dostatek, pravidelnost a zohlednění stravy k věku.

3.4 OBLÉKÁNÍ

V dlouhém devatenáctém století prošlo ženské odívání mnoha změnami, ale je nutno mít na paměti, že tyto proměny se týkaly jen oděvu vyšších vrstev, které disponovaly dostatečnými prostředky na to, aby mohly reagovat na soudobé trendy. Proměňující se móda většinou část populace nezasáhla. Jak uvádí Lenderová, ženy zpravidla vlastnily jen dvoje šaty, z nichž jedny byly určeny ke každodennímu nošení a druhé se oblékaly ve svátek.¹³¹

Módní trendy udávala především Francie. Té začal až v posledním desetiletí devatenáctého století konkurovat anglický jednodušší styl, který souvisel s ženskou emancipací a plnil hlavně praktickou funkci.¹³² Do jisté míry souvisely vlastnosti jako funkčnost a účelnost také s právě se rozvíjejícím sportem a volnočasovými aktivitami.

Na přelomu století hrála významnou roli v odívání etiketa. Již v předchozích desetiletích byly šaty rozděleny dle různých příležitostí. Jiné šaty byly určeny k přijímání návštěv, jiné k ranní procházce či k odpolednímu čaji. Oblékání tedy bylo podřízeno společenským konvencím, které direktivně určovaly, co je při dané události žádoucí odít. Informace o těchto pravidlech nejčastěji ženy čerpaly z módních časopisů, které jim zprostředkovávaly zahraniční trendy. U nás šlo o časopis *Bazar*, *Nové pařížské mody*, *Damské modní listy*, *Evropské mody*, či *Akademické modní listy*.¹³³

¹³⁰ ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie. *Česká strava lidová*. V Praze: Družstevní práce, 1945.

¹³¹ LENDEROVÁ, Milena, Tomáš JIRÁNEK a Marie MACKOVÁ. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2009, s. 102.

¹³² UCHALOVÁ, Eva. *Česká móda 1870-1918: od valčíku po tango*. Praha: Olympia, 1997, s. 44.

¹³³ Tamtéž, s. 33–38.

S přísnou etiketou v odívání se pojila ještě přísnější mravnost. Nahota představovala tabu a nebyla přípustná ani v rámci osobní hygieny. Ke koupání ve vanách si ženy musely obléci koupací úbor, v němž prováděly očistu těla.¹³⁴ Při koupání na veřejnosti, nejčastěji na plovárnách, byly ženy oděny do „koupacích kostýmů“, které se příliš nelišily od běžných šatů. Ušity byly z tmavých pevných látek, aby v případě namočení neodhalily ženskou postavu.¹³⁵

Ženská silueta se proměňovala snad každým rokem. Od sedmdesátých let můžeme pozorovat, že dochází ke zjednodušení sukně. Ta se na sklonku let osmdesátých značně zúžila, na přelomu století opět nabrala na objemu, avšak postrádala předchozí bohaté nabírání, řasení a drapérie. S příchodem nového století má již hladkou podobu. Důležitou součástí sukně byla i tzv. turnýra¹³⁶, jež se nejprve na šatech vertikálně posouvala, až postupně zcela vymizela. Vzhled ženské postavy tvořily především tvrdé korzety a živůtky vyztužené kosticemi. Ty vytvářely typickou siluetu přesýpacích hodin stažením v pase. V době secese ji vystřídala esovitá linie těla, která vznikla četnými sklady v oblasti hýždí. Samozřejmě postupné proměně neušly ani rukávy či pokrývky hlavy.

Na rozhraní století do ženské garderoby začínaly pronikat snahy o její reformu, jež byly provázané s rozvojem lékařství, hygieny, sportu i s feministickým hnutím.

Za nejvážnější argument, který se přikláněl na stranu reformního oblečení, lze považovat ten zdravotní. Mnozí lékaři varovali především před škodlivostí tuhých korzetů, které ženám deformovaly tělo. Dr. Malý v dobové knize popisuje: „*Hrudník jeví znetvoření a zúžení dolní své části. Přes břich nad pupkem probíhá rýha, pod níž silně vystupuje šněrovačkou vytlačený kulatý, nevzhledný břich. Klenba hrudníku klesává a prsy rovněž následkem toho klesají níže. [...] Stálý tlak šněrovačky působí nepříznivě i na svalstvo, a to svalstvo hrudníku a zvláště zad. Svalstvo pod tlakem šněrovačky slábne.*“¹³⁷ Dále uvádí, že „*ledviny někdy bývají tlakem šněrovačky posunuty ze svého místa, střeva stlačují se dolů a tlačí na dělohu, která může následkem toho klesnouti značně níže*“.¹³⁸ Následně upozorňuje na poruchy krevního oběhu, zažívání i menstruace. Stažení hrudníku mělo

¹³⁴ SKARLANTOVÁ, Jana. *Ze života prababiček*. Praha: Motto, 2014, s. 129.

¹³⁵ Tamtéž, s. 130.

¹³⁶ Turnýra neboli „honzík“ je konstrukce pod sukni, která vyztužuje pouze zadní část šatů.

¹³⁷ MALÝ, K.. *Žena, její krása a život pohlavní: (ženy sebeochrana a pohlavní zdravotní věda)*. V Praze: Rudolf Storch, [1916?], s. 32. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:bc345980-5f4f-11e4-9ab5-5ef3fc9ae867>

¹³⁸ Tamtéž, s. 33. (Malý, 1916?)

rovněž dopad na kapacitu plic ženy.¹³⁹ Od korzetů se začalo upouštět nejprve v šatech na doma u tzv. tea gown, které v sobě již měly „všitou šněrovačku bez kostic“.¹⁴⁰ Dále si volnou šněrovačku vyžádal sportovní oděv, který musel umožnit větší pohyb.¹⁴¹ Reformní oděvy se k širší veřejnosti dostávaly prostřednictvím světových a mezinárodních výstav,¹⁴² jež se uskutečňovaly v evropských městech již od poloviny 19. století.

Korzety ovšem nebyly jedinou problematickou součástí oděvu, která se negativně podepisovala na zdraví svých nositelek. Ženy v honbě za krásou si často deformovaly nohy v „úzkých botách, tížily [je] obrovité secesní klobouky, těžké uzle z vlasů, masivní náušnice a náhrdelníky“.¹⁴³

S rozvojem hygieny se důležitou součástí oděvu stalo spodní prádlo, které jako dnes sloužilo k tomu, že zabraňovalo tření běžného oděvu a pokožky, chránilo před jeho znečištěním tělními tekutinami a udržovalo teplo. Ovšem opět jím disponovaly jen vyšší společenské vrstvy. Pro většinu obyvatel zůstala dlouhou dobu jediným spodním prádlem košile bez rozdílů pohlaví. Již v době rokoka se rozrostla nabídka prádla o nejrůznější spodničky, podvazky, punčochy apod.¹⁴⁴ A právě v této době se do prádelníku majetných žen začaly postupně dostávat spodky, které vznikly v důsledku širokých krinolín¹⁴⁵ pod sukněmi.¹⁴⁶ Do té doby byly dámské spodní kalhoty určeny jen baletkám, prostitutkám a malým děvčatům.¹⁴⁷ Odborníci nejčastěji doporučovali spodní prádlo ze lnu a bavlny, jež by se mělo měnit alespoň jednou týdně, punčochy pak každý den.¹⁴⁸ Novým typem spodního prádla, který měl nahradit svíravé korzety, a také se tomu tak opravdu stalo, byla podprsenka. Kdo přesně stojí za vynálezem první moderní podprsenky nelze přesně říct.

¹³⁹ LENDEROVÁ, Milena, Daniela TINKOVÁ a Vladan HANULÍK. *Tělo mezi medicínou a disciplínou: proměny lékařského obrazu a ideálu lidského těla a tělesnosti v dlouhém 19. století*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2014, s. 194.

¹⁴⁰ UHALOVÁ, Eva. *Česká móda 1870-1918: od valčíku po tango*. Praha: Olympia, 1997, s. 26.

¹⁴¹ Tamtéž.

¹⁴² Tamtéž, s. 28.

¹⁴³ LENDEROVÁ, Milena, Daniela TINKOVÁ a Vladan HANULÍK. *Tělo mezi medicínou a disciplínou: proměny lékařského obrazu a ideálu lidského těla a tělesnosti v dlouhém 19. století*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2014, s. 197.

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 189.

¹⁴⁵ Krinolína je spodničková konstrukce, která vyztužovala sukni po celém jejím kruhovém obvodu.

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 190.

¹⁴⁷ LENDEROVÁ, Milena, Tomáš JIRÁNEK a Marie MACKOVÁ. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2009, s. 108.

¹⁴⁸ LENDEROVÁ, Milena, Daniela TINKOVÁ a Vladan HANULÍK. *Tělo mezi medicínou a disciplínou: proměny lékařského obrazu a ideálu lidského těla a tělesnosti v dlouhém 19. století*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2014, s. 192.

Patenty se objevují již na konci 19. století ve Spojených státech amerických i ve Francii. Prvenství se často přisuzuje Američance Marii Phelps Jacobové, která si ji nechala patentovat až v roce 1914.¹⁴⁹ Vynález bývá rovněž přiřknut francouzskému módnímu návrháři Paulu Poiretovi, jednomu ze zakladatelů *haute couture*.¹⁵⁰

Na odívání měla také nezanedbatelný vliv ženská emancipace, a právě odložení korzetu se stalo symbolickým osvobozením žen. Zde nelze opomenout, že hovoříme o době kolem první světové války, která rovněž proměnila životy žen a napomohla jejich emancipaci. Díky ní se do dámských šatníků začaly dostávat do té doby ryze mužské prvky, především kalhoty, jež umožňovaly lepší pohyb při práci. Dvacátá léta se pak stala v dámské garderobě naprostým protikladem let předválečných. Šaty zcela popíraly jakékoliv ženské křivky. Zmizel útlý pas, který se zároveň snížil k oblasti boků, zkrátily se vlasy, stahovala se ňadra, takže celková silueta působila chlapecky.¹⁵¹

Odívání žen na přelomu století prošlo neuvěřitelnou proměnou. Od bohatých sukni a těsných korzetů, které měly zvýrazňovat půvaby žen a jejich mateřskou roli, se móda vydala k úplnému opaku, tedy k popírání feminity maskulinitou. Zároveň se na oblékání odráží celkový vývoj společnosti, medicíny a hygieny i dějinné události.

3.5 TĚLOVÝCHOVA

Devatenácté století v důsledku proměňující se společnosti položilo základy sportu a tělocviku tak, jak je známe dnes. Pochopitelně nejprve se sport z velké části týkal jen mužů. Ženám byly určeny pouze procházky, které směřovaly do přírody či za památkami. Pokud šlo o náročnější trasy, např. do hor, musely mít turistky pánský doprovod, aby jim případně mohl pomoci s výstupem.¹⁵²

Přístup k ženské tělovýchově se začal zvolna měnit od šedesátých let. V roce 1862 vznikla *Česká obec sokolská*, která dodnes usiluje nejen o tělesný, ale také sociální, kulturní

¹⁴⁹ Google Patents, dostupné zde: <https://patents.google.com/patent/US1115674>

¹⁵⁰ LENDEROVÁ, Milena, Daniela TINKOVÁ a Vladan HANULÍK. *Tělo mezi medicínou a disciplínou: proměny lékařského obrazu a ideálu lidského těla a tělesnosti v dlouhém 19. století*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2014, s. 195.

¹⁵¹ LENDEROVÁ, Milena, ed. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Vyd.1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 260.

¹⁵² SWIERCZEKOVÁ, Lucie. Chceme u žen něžnost ducha, něžnost v zjevu, ale chceme u nich vidět také silného ducha a zdravé silné tělo aneb Žena-sportovkyně po roce 1850 do vzniku Československa. In: *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století: sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 23.-24. listopadu 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hlavního města Prahy*. Praha: Scriptorium, 2007, s. 244, 247.

a osobnostní rozvoj svých členů. Téměř od samotného vzniku byla nastolena otázka tělovýchovy žen, jejíž debatu vyvolal jeden ze zakladatelů – Jindřich Fügner. O rok později jednota přistoupila na tělovýchovu dívek jen do patnácti let, protože u žen starších se vyžadovalo ženských cvičitelek, které prakticky neexistovaly. Proto aby se v Sokole směly cvičit ve fyzické zdatnosti i ženy, připravoval na tuto roli sám Miroslav Tyrš sedm svých členek, v čele s Klemeňou Hanušovou.¹⁵³

Klemeňa Hanušová byla velkou propagátorkou ženského sportu. V Sokole bojovala za tělovýchovu pro ženy společně se svou sestrou Dorou Hanušovou, Sofií Podlipskou, Karolinou Světlou a dalšími. V listopadu 1866 se stala vedoucí družstva starších dívek, z něhož se o tři roky později vyvinul *Tělocvičný spolek paní a dívek pražských*.¹⁵⁴ Ten tvořil jakousi samostatnou ženskou odnož Sokola. Spolek se jím inspiroval v organizační struktuře, cvičebním stejnokroji,¹⁵⁵ ve vzájemném oslovování „sestro“ a zastávanými ideály. Sokol také tělocvičnému spolku pronajímal prostory tělocvičny.¹⁵⁶ Po vzniku spolku se začaly zakládat samostatné ženské sokolské odbory po celém českém území. Dle dobových záznamů z roku 1900 jich fungovalo okolo stovky.¹⁵⁷ Roku 1902 *Tělocvičný spolek* přešel pod sokolskou obec, přestože dále fungoval samostatně.¹⁵⁸ Za deset let došlo k přejmenování spolku na *Ženský odbor Sokola pražského* a tím i k finálnímu spojení se sokolskou obcí.¹⁵⁹

Založením tohoto spolku, na svou dobu s jedinečným zaměřením, došlo k nabourání určitých stereotypů ohledně ženské a dívčí tělovýchovy. *Tělocvičný spolek* ovlivnil i školství. Již od počátku své existence se snažil prosadit zavedení hodin tělesné výchovy do školní výuky¹⁶⁰ a sám proto vzdělával budoucí učitelky tělocviku.¹⁶¹ Tou se stala i již zmiňovaná

¹⁵³ Tamtéž, s. 244.

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 245.

¹⁵⁵ BAHENSKÁ, Marie. *Počátky emancipace žen v Čechách: dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*. Praha: Libri, 2005, s. 100.

¹⁵⁶ Tamtéž.

¹⁵⁷ POHLOVÁ, Kateřina. *Počátky ženského sokolského tělocviku. Vzdělávací listy*. Praha: ČOS, 2019, č. 2, s. 3–5.

¹⁵⁸ Tamtéž.

¹⁵⁹ BAHENSKÁ, Marie. *Počátky emancipace žen v Čechách: dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*. Praha: Libri, 2005, s. 101.

¹⁶⁰ NEUDORFLOVÁ, Marie L. *České ženy v 19. století: úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*. Praha: Janua, 1999, s. 241.

¹⁶¹ SWIERCZEKOVÁ, Lucie. *Chceme u žen něžnost ducha, něžnost v zjevu, ale chceme u nich vidět také silného ducha a zdravé silné tělo aneb Žena-sportovkyně po roce 1850 do vzniku Československa*. In: *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století: sborník příspěvků z konference uspořádané ve*

Klemeňa Hanušová, která díky výuce na dívčích školách získala poznatky a zkušenosti, jež sepsala do naučných praktických příruček o tělovýchově dětí, dívek a žen.¹⁶² Na snahy spolku reagovalo dívčí gymnázium Minerva jako jedna z prvních škol, která zařadila povinnou tělesnou výchovu do svých osnov, a ještě před vstupem do nového tisíciletí se stal tělocvik běžnou součástí výuky na všech školách.¹⁶³

Tělovýchova žen nezůstala jen u procházek. V *Tělocvičném spolku* a ženských odborech Sokola byly ženy vedeny k celkovému posílení svalstva. Klemeňa Hanušová v knize *Dívčí tělocvik*¹⁶⁴ rozděluje gymnastická cvičení na nářadová a bez náradí. Nářadová dále dělí na cviky prováděné na náradí, jako je kůň, koza, hrazda, bradla, kladiny, kruhy apod., a cviky s náradím v podobě činek, tyčí a prutů. Mezi další sporty, v kterých se rozvíjely ženy téměř současně s muži, můžeme zařadit plavání a jízdu na velocipédu, v zimě zas lyžování a bruslení. Ve vyšších společenských vrstvách se ženy cvičily v jezdectví, šermu a tenise.¹⁶⁵

Umožnění tělesného cvičení ženám a dívkám mělo nesporný vliv nejen na ženské odívání, ale i na zkonstatělost celé společnosti a jejího náhledu na ženu. Běžně zastávaným názorem bylo, že tělovýchova není pro dívky vhodná z hlediska jejich zdraví, jelikož jim znemožňuje „plnit biologické funkce“.¹⁶⁶ Tuto domněnku vyvrací Anna Honzáková ve své přednášce, uveřejněné ve *Věstníku sokolském*¹⁶⁷, kde upozorňuje na nutnost vlastního fyzického zdraví ženy v těhotenství i při zotavování po porodu. Dále úplně zavrhuje tezi o odlišné konstrukci mužského a ženského těla a rozdílných vlastnostech, které ženu předurčují ke klidu a jemnosti. „*Jindy se tvrdívá, že žena jest usedlejší, klidnější muže, že by tedy tělocvik odporoval její přirozenosti. To říkává se často, jedná-li se o tělocviku ženském.*

dnech 23.–24. listopadu 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hlavního města Prahy. Praha: Scriptorium, 2007, s. 246.

¹⁶² NEUDORFLOVÁ, Marie L. *České ženy v 19. století: úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*. Praha: Janua, 1999, s. 242.

¹⁶³ Tamtéž.

¹⁶⁴ HANUŠOVÁ, Klementina. *Dívčí tělocvik: výklad, methodika a příklady cvičení pořadových pro ústavy učitelské, školy a ústavy tělocvičné*. V Praze: Nákladem kněhkupectví B. Stýbla, 1872, s. 10.

¹⁶⁵ SWIERCZEKOVÁ, Lucie. Chceme u žen něžnost ducha, něžnost v zjevu, ale chceme u nich vidět také silného ducha a zdravé silné tělo aneb Žena-sportovkyně po roce 1850 do vzniku Československa. In: *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století: sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 23.–24. listopadu 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hlavního města Prahy*. Praha: Scriptorium, 2007, s. 247–249.

¹⁶⁶ NEUDORFLOVÁ, Marie L. *České ženy v 19. století: úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*. Praha: Janua, 1999, s. 240.

¹⁶⁷ HONZÁKOVÁ, Anna. Působení tělocviku na organismus a speciální význam jeho pro ženu. *Věstník sokolský*. Praha: Svaz československého sokolstva. 1900. č. 3 a 4.

*Jedná-li se však jindy o studium žen, potkáváme se u týchž osob s úvahami, dle nichž jest žena těžká, nestálá, pohyblivá, nemá klidu jako muž[,] a proto prý se k studiu nehodí.*¹⁶⁸

V neposlední řadě svým oponentům předkládá celou řadu pozitivních dopadů cvičení na lidské tělo včetně psychiky. I přes počáteční skeptické nazírání na tělovýchovu žen byl ženský sport již před vznikem Československé republiky vnímán na stejné úrovni jako mužský.¹⁶⁹

¹⁶⁸ Tamtéž. č. 4, s. 66.

¹⁶⁹ SWIERCZEKOVÁ, Lucie. Chceme u žen něžnost ducha, něžnost v zjevu, ale chceme u nich viděti také silného ducha a zdravé silné tělo aneb Žena-sportovkyně po roce 1850 do vzniku Československa. In: *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století: sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 23.–24. listopadu 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hlavního města Prahy*. Praha: Scriptorium, 2007, s. 249.

4 ČASOPISY PRO ŽENY

4.1 ŽENSKÉ LISTY: ČASOPIS PRO ZÁLEŽITOSTI ŽEN A DÍVEK ČESKOSLOVANSKÝCH

Původní časopis *Ženské listy* nakladatele Julia Grégra vyšel již v roce 1871 jako příloha časopisu *Květy*. Redaktorkou se stala Věnceslava Lužická-Srbová i přes protest Karoliny Světlé a nově ustanoveného ženského výboru pro časopis. Vydávání těchto prvních *Ženských listů* trvalo pouhý rok. Zrušeny byly potom, co Grégr prodal celé *Květy* Františku Skrejšovskému.

Ale již v roce 1873 byl časopis obnoven, tentokrát nakladatelem Františkem Urbánkem na podnět Lužické-Srbové. Od roku 1875 byl po odkoupení vydáván Ženským výrobním spolkem a pozice hlavní redaktorky připadla Elišce Krásnohorské.

Časopis vycházel jednou měsíčně a byl tematicky velmi široký. Články přinášely svým čtenářkám četné informace z oblasti kultury, vychovatelství, mravouky, zdravotní, literatury i praktické rady pro vedení domácnosti. Nechyběly ani beletristické práce současných autorů či životopisné medailony významných osobností. V neposlední řadě zde byly uveřejňovány zprávy informující o spolkové činnosti a drobné zprávy ze zahraničí, věnující se ponejvíce úspěchům ženských hnutí. Přestože časopis poskytoval široké spektrum názorů na emancipaci a otázky ženského hnutí, politické články v něm neměly místo.¹⁷⁰

Ženské listy si udržely své prvenství až do 90. let 19. století. Do té doby vyhovovaly svým čtenářkám převážně z řad měšťanstva. Ale v posledních letech tohoto století začaly být vnímány spíše jako konzervativní.¹⁷¹ Navzdory své konzervativní povaze a konkurenci nově vzniklých časopisů jim byla zachována přízeň až do roku 1926.

4.2 ŽENSKÝ SVĚT: LIST PANÍ A DÍVEK ČESKÝCH

Ženský svět založila významná česká spisovatelka Teréza Nováková potom, co se názorově neshodla s Eliškou Krásnohorskou ohledně literatury v *Ženských listech*, do kterých sama přispívala.¹⁷² První číslo vyšlo dne 20. prosince 1896 v nakladatelství Jana

¹⁷⁰ NEUDORFLOVÁ, Marie L. *České ženy v 19. století: úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*. Praha: Janua, 1999, s. 79.

¹⁷¹ Tamtéž, s. 79, 90.

¹⁷² KALIVODOVÁ, Eva. Feministické časopisy na přelomu 19. a 20. století. In: *Žena a muž v mediích*. Praha: Nadace Gender Studies, 1998, s. 10–11.

Otta. Ten jej vydával pouhé tři roky, od roku 1900 přešel časopis na dvanáct let pod Ústřední spolek českých žen a od roku 1917 jej vydávala Miloslava Sísová, která se ve stejnou dobu stala i jeho odpovědnou redaktorkou. Mezi působením Terézy Novákové a Miloslavy Sísové se na postu hlavní redaktorky vystřídaly ještě Pavla Maternová a M. Brožová.

Časopis vycházel dvakrát měsíčně. I *Ženský svět* poskytoval svým čtenářkám značné tematické rozkročení. Z obsahů jednotlivých ročníků lze vidět, že šlo o oblasti sociální, obchodní a průmyslové, výchovy a vzdělávání, mravnosti, zdravotnictví, literatury a kultury, domácnosti a spolkové činnosti. Sama Nováková často ve svých článcích otevírala pro soudobou společnost tabuizovaná témata, jako byla interrupce či antikoncepce.¹⁷³ Od roku 1900, kdy jej začal vydávat Ústřední spolek českých žen, byla věnována celá rubrika právě tomuto spolku.

Časopis nebyl tak politicky zdrženlivý jako *Ženské listy*, proto se od roku 1908 začaly objevovat rubriky přinášející politický přehled a zprávy o domácích i zahraničních volebních hnutích. Poslední číslo tohoto jednoho z nejvíce feministických časopisů u nás vyšlo v listopadu roku 1930.

4.3 ŽENSKÝ OBZOR: REVUE ČESKÝCH ŽEN

V roce 1896 vznikl další ženský časopis, a to *Ženský obzor: list pro život sociální, politiku a literaturu*, jehož hlavním redaktorem se stal Vít Kellner. Tento dvouměsíčník neměl dlouhého trvání. Vydal pouhých osmnáct čísel a zanikl. Avšak od roku 1900 se objevil časopis nový se stejným názvem a podtitulem *Revue českých žen*. Od třetího ročníku až do samotného konce vydávání byli odpovědnými redaktory manželé Jan a Anna Ziegloserovi.¹⁷⁴ Do periodika často přispívala Teréza Turnerová, Žofie Šebková Pohorecká či Jiřina Světlá.

Ročně vycházelo pouze deset čísel, a i tento časopis přinášel svým čtenářkám články z různých oblastí jejich života. Na prvních stranách se uveřejňovaly rozsáhlejší stati, nechyběly ani články přinášející nové informace z ženského světa, ženského hnutí, vzdělání

¹⁷³ HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky feministky*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999, s. 104.

¹⁷⁴ Jan Ziegloser (1875-1955) byl českým novinářem a nakladatelem. V roce 1894 byl souzen v procesu s tzv. Omladinou. Anna Ziegloserová-Mimrová (1883-1942) byla českou spisovatelkou a redaktorkou pocházející z Plzně. V roce 1942 byla popravena nacisty během heydrichiády.

a školství i práce a povolání. Nesmíme opomenout ani část literární, ve které byly hojně publikovány básně a fejetony. Taktéž se zde objevuje rubrika s názvem *Obzor literární a umělecký*, který poskytoval ženám přehled o současné tvorbě a o konání literárních a uměleckých akcí. Rubrika *Divadlo* pravidelně sledovala činnost Národního divadla a Městského divadla na Královských Vinohradech.¹⁷⁵ Později do časopisu přibyla také Sokolská a Studentská hlídka.

Ženský obzor byl graficky zpracován velmi jednoduše. Tak jako u ostatních časopisů, i zde na titulní straně zaujme výrazný nadpis. Pod ním byl umístěn obsah čísla a hlavní článek. Jednotlivé stati i drobnější zprávy od sebe oddělovala hvězdička, konec rubriky symbolizovaly tři čtverečky. Ilustrace ani fotografie se v časopisu nevyskytovaly.

Časopis byl vydáván až do roku 1941 a v období tzv. první republiky se těšil velké oblibě.

4.4 ŽENSKÁ REVUE: LIST PRO OTÁZKU ŽENSKOU, ÉTHICKOU, KULTURNÍ A SOCIÁLNÍ VŮBEC

Nejmladším časopisem v tomto výběru je *Ženská revue*, která vycházela od roku 1905 v Brně. Po celých deset let vydávání byla hlavní redaktorkou Zdenka Wiedermannová-Motyčková¹⁷⁶. Jak uvádí Neudorfová: „Časopis byl zapotřebí hlavně proto, že ženy na Moravě měly své specifické problémy a na rozdíl od žen v Čechách zde byl hlavním problémem klerikalismus.“¹⁷⁷ Wiedermannová-Motyčková jako bývalá řeholnice velmi kritizovala církev, která svými dogmaty zabraňovala ženskému pokroku. Tento proticírkevní přístup se rovněž odrazil v mnoha člancích.

Pokud jednotlivé příspěvky rozdělíme do rubrik, nalezneme zde témata jako všeobecná výchova a školství, etické hnutí, odborné a vyšší ženské vzdělávání, sociálně politické a hospodářské otázky, spolkové zprávy a samozřejmě literaturu a umění. Časopis vycházel jednou měsíčně.

¹⁷⁵ Od roku 1966 známe pod názvem Divadlo na Vinohradech.

¹⁷⁶ Zdenka Wiedermannová-Motyčková (1868–1915) byla českou učitelkou a redaktorkou, která bojovala za ženská práva. Byla velmi aktivní členkou Jednoty učitelek moravských, Dívčí akademie a zakladatelkou Sdružení žen pokrokových.

¹⁷⁷ NEUDORFLOVÁ, Marie L. *České ženy v 19. století: úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*. Praha: Janua, 1999, s. 174.

Zároveň se časem rozšiřoval prostřednictvím příloh. Hned ve třetím ročníku vycházela spolu s ním *Žena v umění*, kterou redigovala Božena Benešová. Pátý ročník doprovázela příloha *Právo ženy* a při sedmém až desátém vycházela *Učitelka*.

Po grafické stránce byla *Ženská revue* velmi prostá. Titulní straně dominoval název, pod nímž se nacházel výrok T. G. Masaryka: „*Žena budiž na roveň postavena muži kulturně, právně i politicky.*“ A vzápětí následoval hlavní článek. Větší články byly od sebe oddělovány dvěma linkami a obrazový materiál se vyskytoval jen ojediněle.

Vycházení časopisu bylo po deseti letech ukončeno nejspíše z důvodu předčasné smrti Zdenky Wiedermannové-Motyčkové, která byla po celou dobu jeho jedinou odpovědnou redaktorkou a vydavatelkou.

5 ANALÝZA TÉMATU ŽENSKÉHO ZDRAVÍ VE VYBRANÝCH ČASOPISECH

5.1 METODOLOGIE

Mým cílem je zmapovat četnost populárně naučných článků na téma ženského zdraví v jednotlivých ženských časopisech, vyhodnotit, do jaké míry je věnována pozornost předem vymezeným dílčím oblastem ženského zdraví, a porovnat tato periodika mezi sebou. Pro zkoumání tohoto tématu ve vybraných časopisech určeným především ženám se jako nejvhodnější metoda nabízí analýza dokumentů, konkrétně kvantitativní obsahová analýza.

Předmětem zájmu analýzy jsou pouze populárně naučné či odborné články na téma ženského zdraví, které slouží k rozšíření povědomí o tomto tématu mezi ženami. Do analýzy nejsou zahrnuty drobné zprávy, týkající se událostí spojených s touto tematikou. Analýza jen částečně postihuje jen články, v nichž převažuje téma sociální nad tématem zdravotním (jako např. problematika alkoholismu, prostituce apod.).

Analýza se zabývá články publikovanými mezi lety 1873–1914. Toto časové období je vybráno z toho důvodu, že od počátku 20. století byla vydávána všechna čtyři zvolená periodika. Období před rokem 1900 pokrývá především časopis *Ženské listy*. Rok 1914 je rokem vypuknutí první světové války, která následně přemění celou Evropu i společnost. Zároveň předpokládám, že během válečných let bude téma ženského zdraví v časopisech upozaděno. Proto jsem tento historický mezník vybrala jako horní hranici časového období.

5.2 ŽENSKÁ REVUE: LIST PRO OTÁZKU ŽENSKOU, ÉTHICKOU, KULTURNÍ A SOCIÁLNÍ VŮBEC

Po analýze tohoto periodika lze dojít k závěru, že se v něm nachází jen minimum článků, které by bylo věnováno tématu ženského zdraví.

Mnou provedené rozdělení tohoto tématu do jednotlivých oblastí v teoretické části práce obsahově naplňuje pouze jediný článek, a to *Hygienu ženy-matky*¹⁷⁸, za jehož autorství stojí MUDr. Eliška Vozábová. Jde o odbornou stať, která je zřejmě kvůli svému rozsahu publikována na pokračování ve dvou číslech časopisu. Tento dvanáctistránkový

¹⁷⁸ VOZÁBOVÁ, Eliška. Hygienu ženy-matky. *Ženská Revue: list pro otázku ženskou, éthickou, kulturní a sociální vůbec*. Brno: [s.n.], 1910, (5).

článek se obsahově zabývá všemi vytyčenými oblastmi – hygienou, gynekologií a těhotenstvím, stravováním, oblékáním a do určité míry i tělovýchovou.

Doktorka Vozábová v úvodu své stati uvádí obecné informace týkající se zvýšených požadavků na hygienu v moderní době, vlivu zdraví žen na potomky a snah pokrokových zemí chránit ženy těhotné, rodící a kojící. Taktéž své čtenářky seznamuje se statistikou ohledně provdání žen s dětmi i bezdětných. Ony údaje zároveň slouží jako argument k vysvětlení, proč se ve článku soustřeďuje na ženy matky. Nejprve se soustřeďuje na tělesnou hygienu. Zdůrazňuje její význam zejména v době těhotenství a šestinedělí, ale vzápětí připomíná, že by ženy měly dbát na celkovou hygienu neustále. Následují doporučení, která se týkají vhodného oděvu v těhotenství, přiměřené fyzické námahy, dostatku spánku i udržování dobré nálady. Druhá část článku začíná náležitou stravou v těhotenství. Autorka svým čtenářkám nabízí také rady, jak překonat problémy s vyprazdňováním. Zároveň vyjmenovává příklady přidružených potíží, které mohou trápit nastávající matku v průběhu těhotenství, ale jež jsou naprosto přirozené. V době porodu apeluje nejen na čistotu těla, ale i na čistotu ložnice včetně dobře přístupného lůžka s dostatkem dezinfikovaného prádla. Taktéž doporučuje budoucím rodičkám opatřit si některé vlastní pomůcky, jako je nádoba k vyplachování, ložní mísa nebo teploměr, kterými předejdou možné infekci. Pak už se doktorka Vozábová ve svých doporučeních soustřeďuje na samotný porod a nastávající šestinedělí. Po porodu má být matce dopřáno dostatek klidu a zvláštního zacházení. Autorka zcela jednoznačně odmítá dřívější postupy, kdy musely matky po takto náročném fyzickém výkonu hladovět nebo držet přísnou dietu. Naopak vyzdvihuje některé vydatné pokrmy, které dodají matce potřebnou sílu. Jako jedna z mála upozorňuje na významnou roli břišních svalů, které pomáhají zabránit tomu, aby po slehnutí klesly vnitřní orgány příliš nízkou. Ihned po porodu by si měla matka břicho zavinout ovinkem. Ve druhém týdnu, pokud nenastanou žádné komplikace, lze přejít k lehké masáži břicha od masérky či lékaře. A v týdnu následujícím může začít cvičit břišní svalstvo sama šestinedělka. V závěru této stati se doktorka zmiňuje rovněž o kojení, jeho častosti, způsobech i nepříliš vhodné alternativě v podobě kojných. Z pozice lékařky během celého článku několikrát doporučuje, aby v případě jakýchkoliv komplikací ženy vyhledaly odbornou lékařskou pomoc. Stejně tak se mají nejpozději šest týdnů před porodem nechat

lékařem vyšetřit, aby se odhalily možné komplikace, které mohou nastat, nebo aby jen budoucí matka byla uklidněna tím, že je vše v pořádku.

Jak už jsem zmínila výše, tento článek jako jediný přináší odborné informace na téma ženského zdraví. Dále se v časopisu objevily některé stati, které dle mého zasahují spíše do roviny společenské. Mezi ně patří konkrétně články: *Alkohol, abstinence a hnutí ženské*¹⁷⁹, *Glosa k pohlavní výchově*¹⁸⁰, *K reformě sexuálního života*¹⁸¹, *K sexuálnímu problému*¹⁸², *Předsudek stáří*¹⁸³, *Staré či mladé?*¹⁸⁴, *O abstinenci*¹⁸⁵ a *Alkohol a působení ženy proti němu*¹⁸⁶. Jak je z názvů patrné, jedná se o témata pohlavní výchovy dívek, prostituce, stárnutí a alkoholu ve společnosti. Krom těchto rozsáhlejších článků se v časopise nacházejí i drobné zprávy na tato témata.

5.3 ŽENSKÝ OBZOR: REVUE ČESKÝCH ŽEN

Souhrnně lze konstatovat, že se v časopisu nevyskytuje žádný článek, který by byl výhradně zaměřen na jednu z dílčích oblastí ženského zdraví. Přestože byly do roku 1914 v periodiku otištěny stati, které se částečně mnou zkoumaného problému dotýkají, jde o kombinaci témat či nahlížení na téma z jiného než zdravotního hlediska.

Jako první můžeme uvést delší zprávu o anketě profesora Bungea¹⁸⁷, která zkoumala zvyšující se neschopnost žen kojit své děti. Profesor nalézá příčinu v hospodářské nouzi a ve fyzické neschopnosti, kterou ovlivňuje dědičnost a konzumace alkoholu. Tato narůstající nemožnost kojit se geneticky přenáší z otců alkoholiků na dcery. Významně se na problému podílí i alkoholismus samotných matek.

¹⁷⁹ MASARYKOVÁ, Alice. Alkohol, abstinence a hnutí ženské. *Ženská Revue: list pro otázku ženskou, éthickou, kulturní a sociální vůbec*. Brno: [s.n.], 1905, (1).

¹⁸⁰ Z. Ed. Glosa k pohlavní výchově. *Ženská Revue: list pro otázku ženskou, éthickou, kulturní a sociální vůbec*. Brno: [s.n.], 1906, (2).

¹⁸¹ K reformě sexuálního života. *Ženská Revue: list pro otázku ženskou, éthickou, kulturní a sociální vůbec*. Brno: [s.n.], 1906, (2).

¹⁸² V. L. H. K sexuálnímu problému. *Ženská Revue: list pro otázku ženskou, éthickou, kulturní a sociální vůbec*. Brno: [s.n.], 1909, (4).

¹⁸³ CERNYCHOVÁ, Mařka. Předsudek stáří. *Ženská Revue: list pro otázku ženskou, éthickou, kulturní a sociální vůbec*. Brno: [s.n.], 1909, (4).

¹⁸⁴ VÁŠOVÁ, Věra. Staré či mladé? *Ženská Revue: list pro otázku ženskou, éthickou, kulturní a sociální vůbec*. Brno: [s.n.], 1909, (4).

¹⁸⁵ MOUDRÁ, Pavla. O abstinenci. *Ženská Revue: list pro otázku ženskou, éthickou, kulturní a sociální vůbec*. Brno: [s.n.], 1912, (7).

¹⁸⁶ ŠÍDLOVÁ, Františka. Alkohol a působení ženy proti němu. *Ženská Revue: list pro otázku ženskou, éthickou, kulturní a sociální vůbec*. Brno: [s.n.], 1912, (7).

¹⁸⁷ O rostoucí neschopnosti žen kojiti své děti. *Ženský obzor*. Praha: Karel Ločák, 1900, (4).

Dále na pomezí stojí článek *Něco o kakaovníku*¹⁸⁸, jenž byl zařazen mezi příspěvky ze zdravotní vědy. Nejprve nás autorka seznamuje s jeho historií a popisem, pokračuje způsobem zpracování kakaových bobů, a to celé uzavírá výrobou a českou čokoládovnou Orion Františka Maršnera.

Tématu ženského zdraví se lehce dotýká i kritika z rubriky zdravotnictví *Jak vychovávat*¹⁸⁹. Doktor Karel Uzel v ní kritizuje soudobou společnost, jelikož všeobecně mladí lidé nejsou poučováni o pohlavním dospívání a tělesném zdraví. Důležitou roli zde sehrává některá dospělá osoba, s níž má dospívající přátelský vztah, a která by mohla tyto informace dospívající dívce či mladíkovi předat. Dále vytýká učitelům nedostatečnou výchovu ke zdravotní vědě. A poukazuje na to, že budoucí matky nejsou poučeny o možných zdravotních problémech kojenců apod.

Článek *Matka a děti*¹⁹⁰, rozdělený do dvou čísel, se v první části zabývá dětskou hygienou a zdravím. Matka má dbát na hygienu dětí a dopřát jim dostatek čistého vzduchu a světla. Děti by se měly oblékat přiměřeně počasí a zcela se vyhnout pití alkoholu.

Do oblasti oblékání spadá šestiřádková zpráva¹⁹¹ o tom, že se mnichovský profesor dr. Lange vyslovil proti nošení šněrovaček u žen ze zdravotních důvodů a nabádá je, aby tuto část oděvu odmítly.

Doktor František Píkl se ve článku *Důležitost racionální výživy kojenců*¹⁹² zabývá otázkou vhodnosti umělé výživy. Říká, že na trhu vzniklo mnoho výrobků, jejichž cílem je nahradit přirozenou výživu, ovšem ne vždy jsou zdraví prospěšné. Nejpřirozenější stravou, která se může kojencům dostat, zůstává mateřské mléko. Za nejlepší umělou výživu považuje dětskou moučku od Nestlé, která se skládá jak ze složky živočišné, tedy obsahuje mléko, tak ze složky rostlinné, kterou tvoří cukr a sucharová moučka. Na závěr varuje před nevhodnými napodobeninami dětské moučky v obchodech.

¹⁸⁸ VOLENCOVA, A. Něco o kakaovníku. *Ženský obzor*. Praha: Karel Ločák, 1901, 2(4).

¹⁸⁹ UZEL, Karel. Jak vychovávat. *Ženský obzor*. Praha: Karel Ločák, 1904–1905, 5(1).

¹⁹⁰ Matka a děti. *Ženský obzor*. Praha: Karel Ločák, 1907–1908, 7(1).

¹⁹¹ *Ženský obzor*. Praha: Karel Ločák, 1907–1908.

¹⁹² PÍKL, František. Důležitost racionální výživy kojenců. *Ženský obzor*. Praha: Karel Ločák, 1907–1908, 7(6).

Do dvou čísel si vyžádal rozdělení odborný článek od MUDr. Elišky Vozábové, v němž se věnovala *Vlivu alkoholu na život ženy a dítěte*¹⁹³. Nejdůležitější roli v boji proti alkoholismu klade na ženy jako na matky a vychovatelky. Právě ženy si mají uvědomit, že alkoholem ohrožují zdraví nejen své, ale i budoucích generací. Doktorka Vozábová ze své pozice vysvětluje, že alkohol zasahuje předně buňky nervové a pohlavní. V článku přichází dle mého soudu s poměrně moderní myšlenkou, a to, že již zárodečná buňka je vlivem alkoholu změněna. Naprosto odmítá pozitivní účinky alkoholu na těhotnou ženu. Naopak varuje před negativními dopady na dítě. Jako další důvod přidává, že v těhotenství jsou ženiny ledviny dvakrát více zatíženy, a alkohol by jejich funkci ještě znesnadnil. Taktéž připomíná, že se alkohol požívaný v těhotenství a po porodu dostává do mateřského mléka, a tím se dostává k dětem. Doktorka Vozábová podložila škodlivost alkoholu i statistikou, z níž vyplývá, že se v rodinách alkoholiků rodí 40–66 % dětí mrtvých. Dále jsou děti z těchto rodin náchylnější k chorobám, tělesnému i mentálnímu postižení, slabosti organismu a jsou u nich dokonce vyvinuty různé „úchytky“. Ve svém článku zmiňuje i zjištění profesora Bungea, o němž byla zmínka výše, že dcery alkoholiků ztrácejí schopnost kojit své dítě. Autorka připouští možnost umělé výživy či kojné, avšak nic z toho nedokáže stoprocentně nahradit mléko matky. Nesprávná nebo umělá výživa může u dětí zapříčinit i křivici. Na dívky má toto onemocnění větší dopady než na chlapce. Krom znetvoření těla se potýkají s nesprávně vyvinutou pávní, která zapříčiní nesprávné a těžké porody.

*Jupe culotte*¹⁹⁴, tak se nazývá kalhotová sukně, která byla právě uvedena na trh. Zpráva se sice ponejvíce vyjadřuje k pozdvižení, jenž tento nový kousek oblečení způsobil ve společnosti, ale autor/ka neopomněl/a připomenout, že v porovnání se sukní daleko více zabraňuje škodlivým nečistotám dostat se k vnitřnímu ústrojí ženy.

Ve zdravotnické hlídce podává Zdeněk Knittl reportáž¹⁹⁵ o Mezinárodní hygienické výstavě v Drážďanech. Dle autora je zde ženská hygiena hojně zastoupena.

V sokolské hlídce pojednává K. Čížek o důležitosti tělovýchovy¹⁹⁶. Tělocvik významně přispívá ke zdraví jedince, ale i celého národa. Tělovýchovou se podporuje vývoj těla,

¹⁹³ VOZÁBOVÁ, Eliška. Vliv alkoholu na život ženy a dítěte. *Ženský obzor*. Praha: Karel Ločák, 1910, 9(1–2).

¹⁹⁴ Jupe culotte. *Ženský obzor*. Praha: Karel Ločák, 1911, 10(3).

¹⁹⁵ KNITTL, Zdeněk. Za světlem hygieny. *Ženský obzor*. Praha: Karel Ločák, 1911, 10(8).

¹⁹⁶ ČÍŽEK, K. Ženský tělocvik a žena v Sokolstvu. *Ženský obzor*. Praha: Karel Ločák, 1911, 10(8).

zvyšování síly a utužování celkového zdraví. A jen soustavným tělocvikem je dosaženo stejnoměrného vývinu svalstva.

Velmi zajímavým je článek Františka Pražáka *Zdravotní poměry žen v zemích koruny české*¹⁹⁷. Autor hned na začátku zdůrazňuje větší péči o hygienu v období mateřství, čímž by se snížilo procento narozených „*neduživých a neplnomyslných*“ dětí. Jako hledisko pro vývoj zdravotní otázky žen volí sledovat úmrtnost žen. Článek obsahuje několik statistik, v nichž porovnává úmrtnost žen v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, ale také v hlavních městech nebo úmrtnost mužů a žen na tuberkulózu. Na zdraví žen mají vliv také porody. Mrtvé narozených dětí v dané době sice ubývalo, ale naopak přibývaly nemoci, které postihovaly již samotný plod. Dále se autor věnuje sebevraždě žen, jejichž počet se na začátku století zvyšoval. V roce 1909 v Čechách nejčastěji ženy umíraly na tuberkulózu, zápal plic, srdeční vady a mrtvice. Na Moravě a ve Slezsku se k výčtu přidaly ještě plicní choroby. Dle autora lze ze statistik vysledovat příčiny nezdravého vývoje žen, mezi něž patří například prostředí továrního města. Zdravotní poměry žen v daném roce byly nejlepší na Moravě, v Čechách naopak nejhorší. Tomu přispívala výdělečná práce žen, která často začínala již v dětském věku. Autor také varuje před přílišným přetěžováním těhotných žen, což má následně vliv na dítě.

V sociální hlídce je věnována stať *Péči o nemocné na venkově*¹⁹⁸. Autor či autorka se zmiňuje i o problematickém ošetřování rodiček. Často se lze na venkově setkat s neporozuměním pro požadavky péče o nemocné včetně rodiček, přetrvává zde i nedůvěra v lékařskou pomoc. Další zmínka vyzdvihuje jako nezbytnou péči o šestinedělky. Článek apeluje na reformu babictví a na ženské spolky, které mohou agitovat pro reformní hygienické postupy.

Autorka H. Robová se v *Dějínách a významu tělocviku*¹⁹⁹ zabývá především historií tělovýchovy ve starověkých státech. Ve druhé polovině vyzývá k tomu, aby zejména děti měly místa, kde by si mohly hrát. Navrhuje zbudovat pro děti, dospívající i dospělé hřiště, plovárny, kluziště, pískoviště a sady, kde by všichni utužovali svou tělesnou zdatnost.

¹⁹⁷ PRAŽÁK, František. Zdravotní poměry žen v zemích koruny české. *Ženský obzor*. Praha: Karel Ločák, 1912, 11(5).

¹⁹⁸ Péče o nemocné na venkově. *Ženský obzor*. Praha: Karel Ločák, 1912, 11(5).

¹⁹⁹ ROBOVÁ, H. Dějiny a význam tělocviku. *Ženský obzor*. Praha: Karel Ločák, 1912, 11(6–7).

V dalším článku²⁰⁰ se tentokrát MUDr. Eliška Vozábová věnuje problematice babictví. Autorka jako propagátorka ochrany mateřství spatřuje v porodních babičkách klíčovou roli v těchto snahách. Právě ony poučují matky o zdravotních otázkách, o důležitosti čistoty a kojení. Zemskou jednotu proto vyzývá, aby napomohla babičkám k lepšímu vzdělání, regulaci této profese v jednotlivých okresech a k hmotnému zajištění.

5.4 ŽENSKÉ LISTY: ČASOPIS PRO ZÁLEŽITOSTI ŽEN A DÍVEK ČESKOSLOVANSKÝCH

Již v prvním ročníku z roku 1873 se v časopise objevilo několik článků zaměřených na ženské zdraví. Ponejvíce se články zabývají hygienou, a to nejen tou tělesnou (*Antonín Pubec: Líčidla*²⁰¹; *J. Sedláček: O kráse tělesné*²⁰²; *Antonín Pubec: Čistění zubův*²⁰³), ale i hygienou prostředí (*Edvard Stoklas: O čistění vzduchu*)²⁰⁴. Do třetího čísla byla také zařazena kritika společnosti, která připisuje ženám pouze atributy krásy a grácie, čímž je nabádá k okázalosti a přepychu v odívání.²⁰⁵ Článek *Kuchyně*²⁰⁶ z rubriky *Domácnost* zas poučuje čtenářky o nutnosti čistoty a šetrnosti. Zároveň se vyjadřuje i k pokrmům, které by měly být zdravé a rozumně připravované.

Druhý ročník poskytuje ženám praktické rady, jak doma pečovat o nemocné, ve dvoudílném článku *Náčrty ošetřování nemocných*²⁰⁷. Viola Tomanova se ve dvoudílné stati zamýšlí nad otázkou *Jak nás oděv zdobí*²⁰⁸, jak ženy podléhají módnímu diktátu, či že je pěstován spíše zevnějšek na úkor nitra člověka.

²⁰⁰ VOZÁBOVÁ, Eliška. Úkoly zemské jednoty porodních babiček. *Ženský obzor*. Praha: Karel Ločák, 1912, 11(7).

²⁰¹ PUBEC, Antonín. Líčidla. *Ženské listy: časopis pro záležitosti žen a dívek českoslovanských*. V Praze: F. A. Urbánek, 1873, 1(3).

²⁰² SEDLÁČEK, J. O kráse tělesné. *Ženské listy: časopis pro záležitosti žen a dívek českoslovanských*. V Praze: F. A. Urbánek, 1873, 1(10).

²⁰³ PUBEC, Antonín. Čistění zubův. *Ženské listy: časopis pro záležitosti žen a dívek českoslovanských*. V Praze: F. A. Urbánek, 1873, 1(10).

²⁰⁴ STOKLAS, Edvard. O čistění vzduchu. *Ženské listy: časopis pro záležitosti žen a dívek českoslovanských*. V Praze: F. A. Urbánek, 1873, 1(2, 3, 7, 8).

²⁰⁵ G. L. O obleku dám. *Ženské listy: časopis pro záležitosti žen a dívek českoslovanských*. V Praze: F. A. Urbánek, 1873, 1(3).

²⁰⁶ Kuchyně. *Ženské listy: časopis pro záležitosti žen a dívek českoslovanských*. V Praze: F. A. Urbánek, 1873, 1(4).

²⁰⁷ Náčrty ošetřování nemocných. *Ženské listy: časopis pro záležitosti žen a dívek českoslovanských*. V Praze: F. A. Urbánek, 1874, 2(8, 10).

²⁰⁸ TOMANOVA, Viola. Jak nás oděv zdobí. *Ženské listy: časopis pro záležitosti žen a dívek českoslovanských*. V Praze: F. A. Urbánek, 1874, 2(10, 11).

Třetí ročník je věnován pětidílnému článku od Dr. J. B. Lambla *Účinky tepla v hospodářství domácím*²⁰⁹. Autor zde předkládá poznatky o vlivu teploty na pokrmy, nápoje, ale i oděv, obuv, obydlí i samotné tělo člověka. Vysvětluje zde fyzikální zákonitosti, doporučuje vhodné teploty pro skladování potravin, rozebírá vhodné nádoby a nářadí, poučuje o vlastnostech jednotlivých oděvních látek i o správné teplotě v obydlí. Krom tohoto byl do devátého čísla zařazen článek J. Prokeše o *Libovůni*²¹⁰, v němž se zabývá druhy a rozdělením vůní, dílčími vonnými složkami i tím, kdy a jak se pěstují vonné rostliny.

V pátém ročníku se nachází překlad Z. J. Holczabky od J. Prokeše *Jaké potřebné potraviny voliti máme k zachování života a zdraví*²¹¹. Autor v tomto článku podává informace o látkách, jež člověk přijímá prostřednictvím potravin, a o látkové přeměně v lidském těle. Text doplňuje tabulka s přehledem obsahu dusíkatých a bezdusíkatých látek v jednotlivých potravinách. Na závěr jsou uvedeny pokrmy, které neobsahují přiměřený poměr těchto látek.

V ročníku sedmém byla uveřejněna výzva Marie Mařencové *Strážcům veřejné zdravoty!*²¹², v níž upozorňuje na nedostupnost říčních lázní pro chudé dívky a ženy. Tyto lázně představují pro chudé obyvatelstvo jedinou možnost koupele, což značně ovlivňuje jejich zdraví. Taktéž vyzdvihuje prospěšnost plavání pro dívky školního věku. Kritizuje, že teplé lázně v hlavním městě nejsou ani pro muže, natož pak pro ženu. Jako příklad dobré praxe uvádí město Plzeň, které nechalo na své náklady zřídit parní i říční lázně včetně plovárny, kterou může využívat školní mládež.

V desátém ročníku publikuje svůj rozsáhlý článek *O zdraví a významu jeho*²¹³ druhá česká lékařka MUDr. Anna Bayerová. Zaobírá se hned více oblastmi – hygienou, tělovýchovou a oblékáním. Stať uvádí zamyšlením se nad přístupem lidí ke zdraví a apeluje na ženy, aby samy napomohly k jeho zlepšení ve společnosti. Dále zde podává rozbor tkáně, rozdílné funkce buněk, vysvětluje, jak se od sebe liší zdraví a nemoc. Zdravotnictví a hygienu

²⁰⁹ LAMBL, J. B. Účinky tepla v hospodářství domácím. *Ženské listy: časopis pro záležitosti žen a dívek českoslovanských*. V Praze: F. A. Urbánek, 1875, 3(7, 8, 10, 11, 12).

²¹⁰ PROKEŠ, A. Libovůně. *Ženské listy: časopis pro záležitosti žen a dívek českoslovanských*. V Praze: F. A. Urbánek, 1875, 3(9).

²¹¹ HOLCZABKA, Z. J. Jaké potřebné potraviny voliti máme k zachování života a zdraví. *Ženské listy: časopis pro záležitosti žen a dívek českoslovanských*. V Praze: F. A. Urbánek, 1877, 5(6).

²¹² MAŘENCOVÁ, Marie. Strážcům veřejné zdravoty! *Ženské listy: časopis pro záležitosti žen a dívek českoslovanských*. V Praze: F. A. Urbánek, 1879, 7(3).

²¹³ BAYEROVÁ, Anna. O zdraví a významu jeho. *Ženské listy: časopis pro záležitosti žen a dívek českoslovanských*. V Praze: F. A. Urbánek, 1882, 10(7–11).

považuje za druh umění, které spojuje tělo i duši. Vyzývá ke zdravému duchu ve zdravém těle. Vyzdvihuje i významnou činnost *Tělocvičného spolku paní a dívek pražských*. V rámci pěstění krásy dle lékařky ženám postačí kartáč na vlasy a kartáček na zuby. Kritizuje, že dívky podléhají módní marnivosti a problém ilustruje na příkladech, kterak se chudé dívky omezují v jídle a přespříliš pracují, aby získaly peníze navíc. O tom, jak dokáže být móda škodlivá, svědčí i uvedená zpráva z vídeňské pitevny, která líčí množství negativních dopadů na zdraví žen v důsledku nošení šněrovaček. Doktorka Bayerová je však v závěru velmi optimistická, neboť věří, že zlatá doba zdraví žen ještě přijde.

I následujícímu ročníku v oblasti zdraví vévodil čtyřdílný článek od MUDr. Anny Bayerové, tentokrát zaměřený na *Dívčí zdravotní vědu*²¹⁴. Od obecných záležitostí se dostává ke konkrétním zdravotním problémům, se nimiž se dospívající dívky musí potýkat. Mezi ně řadí například bledničku, ochablost svalů a nervů, zakrnělost či skoliózu, jež zapříčiňuje další negativní dopady na zdraví dívek. Ve srovnání s chlapci dospívají dívky rychleji, a proto by zejména školy měly dbát na jejich správný vývoj snad ještě více než u chlapců. Přeměnu vnitřních podmínek školy neshledává autorka jako dostačující, je nutné vést k péči o své zdraví samotné žákyně. Současně se obrací na matky, které též mají přispět svou výchovou ke zdravotní vědě. Bayerová se ve článku opírá o knihu J. Christingera, který tvrdí, že jsou dívky na stejné úrovni jako chlapci, a pokud se budou vychovávat podobným způsobem, zlepší se i jejich tělesné zdraví. Toho lze dosáhnout především zařazením tělocviku do výuky.

V ročníku č. 18 je zařazen jediný článek na toto téma, a to odborná stať od MUDr. Duchoslava Panýrka *Kdy žena šediví, kdy ztrácí vlas a kdy nabývá vrásek?*²¹⁵ Autor v něm představuje výzkumná zjištění dr. Salvatora Ottolenghia, který mezi sebou porovnával tři skupiny žen – ženy s mentálním postižením, ženy zločinné a ženy běžné populace.

O rok později se tentýž autor v časopise zamýšlí nad tématem ženské krásy.²¹⁶ Říká, že za krásné se obvykle považuje souměrnost, ale dle nového měření obličeje antické

²¹⁴ BAYEROVÁ, Anna. Dívčí zdravotní věda. *Ženské listy: časopis pro záležitosti žen a dívek československých*. V Praze: F. A. Urbánek, 1883, 11(2–6).

²¹⁵ PANÝREK, Duchoslav. Kdy žena šediví, kdy ztrácí vlas a kdy nabývá vrásek? *Ženské listy: časopis pro záležitosti žen a dívek československých*. V Praze: F. A. Urbánek, 1890, 18(11).

²¹⁶ PANÝREK, Duchoslav. O ženské kráse. *Ženské listy: časopis pro záležitosti žen a dívek československých*. V Praze: F. A. Urbánek, 1891, 19(12).

sochy Venuše Mélské, jakožto představitelky ženské dokonalosti, vyplývá, že i ona vykazuje menší nesouměrnosti.

V ročníku č. 25 bylo uveřejněno pojednání *O citlivosti žen*²¹⁷ od autora pod pseudonymem Bajraktar. Jde o celkem obsáhlou stať, v níž autor čtenářkám předkládá různé závěry na téma senzibility a resistance vůči bolesti u žen od několika lékařů. Ve čtyřech posledních číslech ročníku se zabývá Jaroslav Květ *Reformou ženského oděvu*²¹⁸. Zde se autor věnuje jednotlivým kouskům ženského šatníku a u nevyhovujících navrhuje změnu. U této reformy je však důležité zohlednit aspekt zdraví i hygieny. U zdravotně závadného oblečení čtenářkám vyjmenovává i možná zdravotní rizika, kterým se jejich nošením vystavují. Za vrchol všech reformních snah považuje korzet, a proto odběratelky časopisu seznamuje s reformním typem šněrovačky, s nímž přichází Kleinwachter.

Do ročníku č. 27 přispívá i první česká lékařka MUDr. Bohuslava Kecková. Publikuje v něm svůj článek *O zdravotní čistotě těla*²¹⁹. Zabývá se zde celkovou hygienou těla od koupelí až po čištění uší. Jako jedna z mála poukazuje na způsoby, kterými si lidé kazí oči. V tomto ročníku se ještě setkáváme s Jaroslavem Květem a jeho úvahou nad *Chorobnou krásou*²²⁰. Zdravá ženská krása dle autora spočívá v tělesné i duševní harmonii. Upozorňuje i na nevšední krásu, která může být způsobena některou závažnou chorobou, např. tuberkulózou.

V roce 1911 se v Drážďanech konala Mezinárodní hygienická výstava, a tak v posledních dvou číslech 39. ročníku nechyběla podrobná reportáž od MUDr. Boženy Nevšimalové.²²¹

Ve 40. ročníku je věnován velký prostor historiku a etnografu prof. Čenku Zíbrtovi. Ten čtenářky seznamuje s historií *Líčení a šlechtění žen staročeských*²²². Zíbrt ve svém

²¹⁷ BAJRAKTAR. O citlivosti žen. *Ženské listy: časopis pro záležitosti žen a dívek československých*. V Praze: F. A. Urbánek, 1897, 25(4, 5, 7, 8).

²¹⁸ KVĚT, Jaroslav. Reforma ženského oděvu. *Ženské listy: časopis pro záležitosti žen a dívek československých*. V Praze: F. A. Urbánek, 1897, 25(9–12).

²¹⁹ KECKOVÁ, Bohuslava. O zdravotní čistotě těla. *Ženské listy: časopis pro záležitosti žen a dívek československých*. V Praze: F. A. Urbánek, 1899, 27(1–3).

²²⁰ KVĚT, Jaroslav. Chorobná krása. *Ženské listy: časopis pro záležitosti žen a dívek československých*. V Praze: F. A. Urbánek, 1899, 27(4, 5).

²²¹ NEVŠÍMALOVÁ, Božena. Mezinárodní hygienická výstava v Drážďanech 1911. *Ženské listy: časopis pro záležitosti žen a dívek československých*. V Praze: F. A. Urbánek, 1911, 39(11, 12).

²²² ZÍBRT, Čeněk. Líčení a šlechtění žen staročeských. *Ženské listy: časopis pro záležitosti žen a dívek československých*. V Praze: F. A. Urbánek, 1912, 40(4, 5, 6, 8, 9, 11).

pojednání postupuje dle péče o jednotlivé části těla, rozebírá historické prameny a podává ženám dobové recepty na léčidla.

Následující rok prof. Čeněk Zíbrt nechává nahlédnout odběratelky *Listů* do historického herbáře²²³, v němž jsou uvedeny i účinky jednotlivých rostlin. Za jejich správnost se však nemůže zaručit.

V roce 1912 společně s *Ženskými listy* vychází i jejich příloha *Práce*, v níž je věnována celá rubrika zdraví a hygieně. Mezi tyto články patří: *O významu žehlení po stránce zdravotnické*²²⁴, *O neurastenii*²²⁵, *O cizích tělesech v uchu a nose*²²⁶, *O hlase dětském a jeho šetření*²²⁷, *O významu chrupu pro zdraví člověka*²²⁸ a *Lékařský rádce*, v němž zodpovídá dotazy čtenářek MUDr. Božena Nevšimalová.

V příloze *Práce* roku 1913 byl uveřejněn taktéž dlouhý článek *Snahy eugenické*²²⁹, sepsaný prof. Ladislavem Haškovicem. MUDr. Božena Nevšimalová se tentokrát věnovala problematice hysterie²³⁰. Nechyběla ani lékařčina rubrika *Lékařský rádce*. A Růžena Tillnerová začala vést pravidelnou módní stať.

5.5 ŽENSKÝ SVĚT: LIST PANÍ A DÍVEK ČESKÝCH

V prvním ročníku byla tématu zdravotnictví věnována zvláštní rubrika. Během roku v ní vyšlo pět článků. Nejprve to byly *Zdravovědné epištoły našim dámám*²³¹. V první části autor Č. Jiřina vysvětluje, že jsou ženy předurčeny k hledání zdravějších podmínek pro svou rodinu, jelikož k tomu mají přirozené schopnosti a dovednosti. Dále kritizuje soudobou společnost za to, že dívky nejsou vzdělávány ve zdravotně, hygieně i v zacházení s kojenci.

²²³ ZÍBRT, Čeněk. Pokladnice ze staročeských bylinářů čili jádro lidového lékařství. *Ženské listy: časopis pro záležitosti žen a dívek československých*. V Praze: F. A. Urbánek, 1913, 41(7–10).

²²⁴ ŠVEHLA, K. O významu žehlení po stránce zdravotnické. *Ženské listy: časopis pro záležitosti žen a dívek československých*. V Praze: F. A. Urbánek, 1912, 40(1).

²²⁵ NEVŠIMALOVÁ, Božena. O neurastenii. *Ženské listy: časopis pro záležitosti žen a dívek československých*. V Praze: F. A. Urbánek, 1912, 40(2).

²²⁶ KUTVIRT, O. O cizích tělesech v uchu a nose. *Ženské listy: časopis pro záležitosti žen a dívek československých*. V Praze: F. A. Urbánek, 1912, 40(2).

²²⁷ ŘEHÁČEK, Ladislav. O hlase dětském a jeho šetření. *Ženské listy: časopis pro záležitosti žen a dívek československých*. V Praze: F. A. Urbánek, 1912, 40(3–7).

²²⁸ ŠIMER, C. O významu chrupu pro zdraví člověka. *Ženské listy: časopis pro záležitosti žen a dívek československých*. V Praze: F. A. Urbánek, 1912, 40(8).

²²⁹ HAŠKOVEC, Ladislav. Snahy eugenické. *Ženské listy: časopis pro záležitosti žen a dívek československých*. V Praze: F. A. Urbánek, 1913, 41(1–5).

²³⁰ NEVŠIMALOVÁ, Božena. O hysterii. *Ženské listy: časopis pro záležitosti žen a dívek československých*. V Praze: F. A. Urbánek, 1913, 41(8).

²³¹ JIŘINA, Č. Zdravovědné epištoły našim dámám. *Ženský svět: list paní a dívek českých*. Praha: Ústř. spolek českých žen, 1896, 1(1, 21).

Vyzdvihuje nezbytnost zdraví pro ženu, aby mohla rodit další zdravou generaci a aby jim vštěpovala zdravou životosprávu již od dětství. Taktéž upozorňuje potřebu zlepšování tělesné konstituce žen. Ve druhé zdravotní epistoletě se zabývá tématem čerstvého vzduchu a salóny. Na úkor těchto místností vyhrazených pro návštěvy se celá rodina tísní obvykle v druhé místnosti, kde není dostatek čerstvého vzduchu. Ten je zvláště důležitý pro děti, a tak navrhuje, aby se tyto salóny přeměnily v dětské pokoje. Pod pseudonymem M. P. byla zveřejněna taktéž v této rubrice zpráva s názvem *Spolek na zlepšení ženského šatu v Berlíně*²³². Autor či autorka přináší poznatky ze schůze toho spolku ohledně zdravého oblékání. Do protikladu se zde dostávají volné šaty se šněrovačkou, u níž jsou popsány její závažné negativní dopady na ženské zdraví. Dále se projednávala nevhodnost špičatých bot nebo vysokých podpatků. A výtce neušly ani dlouhé sukně, které jen sbírají prach a bakterie. Stať *Studium mediciny ze stanoviska matčina*²³³ se obrací na ženy jako matky, ale i na společnost a vyšší úřady s výzvou, aby ženy získaly minimální lékařské vzdělání, které by jim napomohlo ke správné výchově dětí i dospívajících dívek.

Do druhého ročníku byly zařazeny dva obsáhlejší články – *Hygienu po stránce hospodářské*²³⁴ od A. J. Čadové a *O tělesné výchově řeckých žen*²³⁵ J. Křena. V prvním se stává zdraví žen důležitým činitelem v hospodářství. Znalost hygieny by měla být vyžadována i od mužů, ale přece jen žena vede domácnost a ke zdraví vychovává i děti, proto by měl být hlavní díl odpovědnosti na ní. Zdraví se ve článku skládá nejen z čistoty tělesné, oděvu, příbytku, ale i ze zdravého stravování, pohlavní hygieny, hygieny v těhotenství, u dětí apod. Poslední část článku věnuje autorka problému s alkoholismem. Druhý zmíněný článek představuje čtenářkám jednotlivé sporty pěstované ženami v antickém Řecku.

Ve třetím ročníku lze do oblasti stravování zařadit dvoudílný článek *O výživnosti potravin*²³⁶ z rubriky *Domácnost*. Ale ženskému zdraví se věnovala především Krista

²³² M. P. Spolek na zlepšení ženského šatu v Berlíně. *Ženský svět: list paní a dívek českých*. Praha: Ústř. spolek českých žen, 1897, 1(5).

²³³ G. H. Studium mediciny ze stanoviska matčina. *Ženský svět: list paní a dívek českých*. Praha: Ústř. spolek českých žen, 1897, 1(16).

²³⁴ ČADOVÁ, A. J. Hygienu po stránce hospodářské. *Ženský svět: list paní a dívek českých*. Praha: Ústř. spolek českých žen, 1898, 2(5–8).

²³⁵ KŘEN, J. O tělesné výchově řeckých žen. *Ženský svět: list paní a dívek českých*. Praha: Ústř. spolek českých žen, 1898, 2(7,8).

²³⁶ O výživnosti potravin. *Ženský svět: list paní a dívek českých*. Praha: Ústř. spolek českých žen, 1899, 3(4,5).

Nevšímalová ve své stati *Má-li žena dbáti tělesné své krásy*²³⁷. V ní se zamýšlí nad tím, že by krása neměla být součástí marnivosti a krásu tělesnou by měla doprovázet krása duševní. Žena by si měla zachovat svou přirozenou krásu prostřednictvím zdravé životosprávy. Naprosto odmítá jakoukoli kosmetiku, drahé prášky, mýdla, krémy, tinktury apod. Krásu ženy tvoří její zdraví, které spočívá nejen v čistotě těla, ale také prádla a příbytku. Mezi další faktory, jež napomáhají kráse, autorka zmiňuje čistý vzduch, péči o pleť, koupání, lázně, vhodný oděv a dostatek spánku.

V sedmém ročníku se opět objevuje zdravotnická rubrika. Ve *Snahách veřejného zdravotnictví v otázce manželství*²³⁸ je předloženo zamyšlení na tím, že se v manželství zanedbává zejména ženino zdraví. To je ohrožováno například pohlavními nemocemi, kterými se nakazí od manžela. Také je zde vyslovena myšlenka, že by se mělo zabránit sňatkům nemocným lidem. Proto se autor dovolává nuceného lékařského dozoru nad lidmi, s čímž se pojí i požadování zdravotního certifikátu před svatbou. Většinu čísel tohoto ročníku v tématu zdravotnictví zaujímá článek *Jak chrániti dítě nákazy tuberkulosní*²³⁹. Jde o 19 konkrétních rad, jak předejít u dítěte onemocnění tuberkulózou. Na sepsání se podílela MUDr. Anna Honzáková, první promovaná lékařka na Karlo-Ferdinandově univerzitě v Praze.

Ročník osmý svou pozornost obrací k dentální hygieně, což dokazuje osmidílný článek Dr. Františka Bažanta s prostým názvem *O chrupu*²⁴⁰. V něm informuje odběratelky časopisu o jeho obecném významu, ale i o jeho skladbě a možných nemocech. Odbornou stať uzavírá prevencí a terapií vzniklých onemocnění. Krom toho je v ročníku uveřejněn článek Terézy Turnerové *O reformním obleku žen*²⁴¹, v němž především kritizuje ženy za to, že pod reformní volné šaty stále nosí šněrovačku.

Do dvanáctého ročníku přispívá dvěma články také další významná česká lékařka MUDr. Eliška Vozábová. V osmidílném článku pojednává o úloze žen v boji proti

²³⁷ NEVŠÍMALOVÁ, Krista. Má-li žena dbáti tělesné své krásy. *Ženský svět: list paní a dívek českých*. Praha: Ústř. spolek českých žen, 1899, 3(6, 8, 16, 22).

²³⁸ P. Snahy veřejného zdravotnictví v otázce manželství. *Ženský svět: list paní a dívek českých*. Praha: Ústř. spolek českých žen, 1903, 7(1).

²³⁹ Jak chrániti dítě nákazy tuberkulosní. *Ženský svět: list paní a dívek českých*. Praha: Ústř. spolek českých žen, 1903, 7(3–7, 10, 11, 14).

²⁴⁰ BAŽANT, František. O chrupu. *Ženský svět: list paní a dívek českých*. Praha: Ústř. spolek českých žen, 1904, 8(13–19, 21).

²⁴¹ TURNEROVÁ, Teréza. O reformním obleku žen. *Ženský svět: list paní a dívek českých*. Praha: Ústř. spolek českých žen, 1904, 8(5).

alkoholismu²⁴². Na počátku seznamuje čtenářky s historií alkoholu, co jsou to alkoholika a jaký je jeho vliv na tělesné a duševní zdraví člověka. Pokračuje vlivem alkoholu na potomstvo a alkoholismem u dětí. Neopomíná ani sociální stránku závislosti na alkoholu. Vybízí ženy a ženské spolky k boji proti tomuto problému. Článek uzavírá vylíčením toho, jak proti alkoholu postupují americké ženy. Druhý článek doktorky Vozábové se zabývá ochranou mateřství²⁴³, ale spíše ze sociálního než zdravotního hlediska. Krom toho zařadila redakce do časopisu přednášku prof. Ladislava Haškovece *O chorobách nervových*²⁴⁴, v níž hovoří o nervózách a degeneraci a apeluje na rodiče, aby dbali včasného tělesného i duševního vývoje svých dětí.

V roce 1911 vzbudila velký rozruch kalhotová sukně, tzv. jupe-culotte, o níž bylo referováno i na stránkách *Ženského světa*²⁴⁵. Na její obranu se vyjádřila K. Bufková-Wanklová, která se současně stavěla proti odmítavé společnosti a módnímu diktátu. Požaduje, aby se oblékání nepodmiňovalo módním trendům a aby lidé měli svobodnou volbu v tom, co si vezmou na sebe.

Šestnáctý ročník otiskl článek *O pohlavní výchově*²⁴⁶, v němž redakce dochází k závěru, že by se toto téma mělo zbavit zbytečného tajnůstkářství. Jde o naprosto přirozenou součást života a díky pohlavní výchově má být pěstována síla vůle vůči fyziologickému pudu. Současně učí výchova mravouce. Taktéž by mělo k pohlavnímu pudu přistupovat stejně jako u zvířat nebo rostlin. Tedy že jde čistě o součást reprodukce. Redakce si klade otázky, kdy, kde a jak by se mělo o pohlavní výchově poučovat. Dospívá k tomu, že na toto téma není nikdy příliš brzo a nejlépe by zprostředkoval informace dospívajícím nějaký lékař nebo lékařka. Součástí pohlavní výchovy by se měl stát tělocvik, čistota, vyvážená strava a koedukace obou pohlaví.

²⁴² VOZÁBOVÁ, Eliška. Žena v boji proti alkoholismu. *Ženský svět: list paní a dívek českých*. Praha: Ústř. spolek českých žen, 1908, 12(1–4, 8, 11, 12, 13).

²⁴³ VOZÁBOVÁ, Eliška. Ochrana mateřství. *Ženský svět: list paní a dívek českých*. Praha: Ústř. spolek českých žen, 1908, 12(20).

²⁴⁴ HAŠKOVEC, Ladislav. O chorobách nervových. *Ženský svět: list paní a dívek českých*. Praha: Ústř. spolek českých žen, 1908, 12(11–13).

²⁴⁵ BUFKOVÁ-WANKLOVÁ, K. Jupe-culotte. *Ženský svět: list paní a dívek českých*. Praha: Ústř. spolek českých žen, 1911, 15(6).

²⁴⁶ O pohlavní výchově. *Ženský svět: list paní a dívek českých*. Praha: Ústř. spolek českých žen, 1912, 16(6).

V 17. ročníku jsou tři čísla věnována *Významu cviků tělesných*²⁴⁷ od doktora Chodounského. Autor zde rozděluje život člověka na tři období, uvádí příčiny stárnutí, mezi něž řadí zanedbávání činnosti organismu a otravné látky. Prostředky, kterými lze proti stárnutí bojovat, jsou střídmost, práce a klidná mysl. Tělesné cviky zahrnují rovněž pravidelný trénink orgánů např. plic nebo srdce. Člověk by měl nejprve začít s procházkami, od nich se kondičně přesunout k sokolským cvikům a později se lze propracovat k venkovním sportům. Doktor Chodounský nezapomíná ani na menstruaci. V tomto období doporučuje tělesnou aktivitu zmírnit. Důležité je dělat cviky s potěšením, jelikož jen díky tomu je možné u nich vydržet. Sport by se měl pěstovat po celý rok. Ani on se nevyhne kritice šněrovačky, a to především proto, že znesnadňuje pohyb a negativně ovlivňuje zdraví.

5.6 SHRNUÍ

Jak je patrné, nejvíce a také nejdéle se tématu zdraví věnují *Ženské listy*, přestože mezi lety 1900–1910 se v nich nevyskytl žádný odborný článek na toto téma. Naopak malé pozornosti se tématu dostává v *Ženské revue*, jejíž články jsou často na pomezí zdravotnické a sociální problematiky.

V člancích je nejčastěji zastoupena oblast hygieny, do níž spadá čistota těla, duše, šatstva či příbytku. Velmi palčivým tématem je v této době zjevně šněrovačka. Mnoho statí vysvětluje čtenářstvu, jaké zdravotní problémy způsobuje jejich nošení. Část článků se věnuje také tělovýchově, ale ne v rozsáhlém množství. Ještě méně je zastoupena oblast stravování. V časopisech se objevují stati o vybraných potravinách, ale spíše seznamují čtenáře s jejich způsobem pěstování, získávání a zpracování. Jen ojediněle jsou v nich zařazeny výživové hodnoty a pozitivní účinky na zdraví člověka. Nejmenšímu prostoru se v časopisech dostalo tématu gynekologie a těhotenství. Občas je hygiena v těhotenství zmíněna v některém z jiných článků, pojednávajícím o hygieně v širším smyslu. Přímo se jí však věnuje jen MUDr. Eliška Vozábová ve svém článku *Hygienu ženy-matky* v *Ženské revue*. Jako jedna z mála upozorňuje na důležitost péče o ženu v šestinedělí.

MUDr. Eliška Vozábová přispívala odbornými články do ženských časopisů velmi hojně. Její odborná pojednání nalezneme hned ve třech sledovaných periodikách – *Ženská*

²⁴⁷ CHODOUNSKÝ, K. Význam cviků tělesných. *Ženský svět: list paní a dívek českých*. Praha: Ústř. spolek českých žen, 1913, 17(1–3).

revue, Ženský obzor a Ženský svět. Mezi její častá témata patří alkoholismus a péče o matku. Nebyla však jedinou mezi prvními českými lékařkami. Prvně tak učinila MUDr. Anna Bayerová v *Ženských listech*, v nichž osvětluje význam zdraví pro člověka a nutnost dívčí zdravotní péče. Do *Ženských listů* rovněž přispěla i MUDr. Bohuslava Kecková o tělesné hygieně. MUDr. Anna Honzáková žádný samostatný článek ve vybraných časopisech nepublikovala. Pouze se spolupodílela na sérii článků o prevenci tuberkulózy u dětí. Bohuslava Kecková a Anna Bayerová v časopisech rovněž publikovaly i jiné než odborné články o zdraví. Často se týkaly jejich lékařského působení v zahraničí. Tyto výpovědi ovšem nejsou předmětem mého zkoumání, proto nejsou do analýzy zahrnuty. Ještě se sluší zmínit, že všechny časopisy pravidelně informovaly o vývoji zdravotnictví a pronikání žen do tohoto oboru. Zejména *Ženské listy* v 90. letech 19. století o této proměně společnosti intenzivně referovaly.

Z témat článků lze vysledovat, že dalšími obzvlášť palčivými, které stojí na pomezí zdravotního a sociálního problému, byly na přelomu 19. a 20. století prostituce a alkoholismus, a to nejen u dospělých, ale také u dětí. Tato témata jsou však natolik složitá, že by si zasloužila vlastní zkoumání.

Mnoho zdravotních článků je věnováno péči o zdravý vývoj dětí a dospívajících. Do nich je zahrnuto i zdraví žen. Nejen z toho lze vysledovat opakující se narativ, že zdraví žen úzce souvisí se zdravím potomků. I z tohoto důvodu se apeluje na péči o zdraví žen, jelikož zdravé ženy mohou rodit zdravé generace. A právě jim je připisována důležitá role vychovatelky potomků ke zdravé životosprávě.

ZÁVĚR

Na zmapování tématu ženského zdraví v prvních ženských časopisech mě přivedla publikace Marie Neudorflové *České ženy v 19. století: úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*. Jak jsem již zmínila v úvodu, autorka zde dochází k myšlence, že ženské časopisy sehrály významnou roli v informovanosti žen v této oblasti. Proto jsem se pokusila toto téma více zmapovat. Cílem tedy bylo zanalyzovat téma ženského zdraví ve člancích čtyř vybraných časopisů.

Analýzy časopisů přináší praktická část. V konečném shrnutí dospívám k tomu, že nejvíce se tématu ženského zdraví věnovaly *Ženské listy*. Nejméně je pak toto téma zastoupeno v *Ženské revue*, která publikovala články spadající spíše do sociální problematiky než zdravotní. Z pěti stanovených oblastí ženského zdraví je nejvíce věnováno hygieně v užším i širším smyslu. Naopak nejméně časopisy referovaly o oblasti gynekologie a těhotenství. Analýza ukazuje, že do časopisů často přispívaly i první české lékařky. Největší počet odborných článků pochází od MUDr. Elišky Vozábové, která se jejichž prostřednictvím snažila bojovat proti narůstajícímu alkoholismu ve společnosti. Mnoho článků se pohybovalo na hranici zdravotního a sociálního problému. Z těchto článků vyplývá, že značný problém na přelomu století představovala prostituce a již zmiňovaný alkoholismus.

Publikování článků věnujících se tématu zdraví se nestalo u žádného časopisu pravidelnou rubrikou. Všechny časopisy mají společné, že se v některých ročnících toto téma vůbec nevyskytlo. Přesto lze dojít k závěru, že tematizování nejen ženského zdraví v ženských časopisech přispělo k osvětě této oblasti.

Pro tuto práci jsem si stanovila sledovat vybraná periodika do roku 1914. Jak jsem již uvedla výše, je to z toho důvodu, že všechny čtyři časopisy do tohoto roku fungovaly, a že rokem 1914 nastává historický mezník v moderní společnosti. Po první světové válce nabývá ženské emancipační hnutí svého vrcholu a společnost jako celek se ocitá v naprosto jiném světě. Proto se nabízí možné rozšíření tématu i na období první republiky a porovnání, zda s nabytými právy žen se proměňuje i obsah časopisů v této oblasti.

RESUMÉ

Diplomová práce se věnuje reflexi tématu ženského zdraví v prvních ženských časopisech u nás. Sleduje vývoj ženského hnutí, vzdělávání, pronikání žen do zdravotnictví a přístup ke zdraví a hygieně na přelomu 19. a 20. století. Praktická část analyzuje čtyři vybraná periodika mezi lety 1873–1914 z hlediska ženského zdraví, které zahrnuje hygienu, gynekologii a těhotenství, stravování, oblékání a tělovýchovu.

Klíčová slova: zdraví, hygiena, časopisy, Ženské listy, Ženský svět, Ženský obzor, Ženská revue, emancipace, přelom 19. a 20. století

The diploma thesis focuses on the reflection of the topic of women's health in the first Czech women's magazines. It traces the development of the women's movement, education, the penetration of women into the health care and the approach to health and hygiene at the turn of the 19th and 20th centuries. The practical part analyses four selected periodicals in the period from 1873 to 1914 in terms of women's health, which includes hygiene, gynaecology and pregnancy, diet, clothing and physical education.

Key words: health, hygiene, magazines, Ženské listy, Ženský svět, Ženský obzor, Ženská revue, emancipation, turn of the 19th and 20th centuries

SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY

Prameny:

Ženská Revue: list pro otázku ženskou, éthickou, kulturní a sociální vůbec. Brno: [s.n.], 1905–1914.

Ženské listy: časopis pro záležitosti žen a dívek československých. V Praze: F. A. Urbánek, 1873–1914.

Ženský obzor. Praha: Karel Ločák, 1900–1914.

Ženský svět: list paní a dívek českých. Praha: Ústř. spolek českých žen, 1896–1914.

Literatura:

BAHENSKÁ, Marie, Dana MUSILOVÁ a Libuše HECZKOVÁ. *Iluze spásy: české feministické myšlení 19. a 20. století.* České Budějovice: Veduta, 2011.

BAHENSKÁ, Marie. *Počátky emancipace žen v Čechách: dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století.* Praha: Libri, 2005.

BAHENSKÁ, Marie. Spolupráce, nebo rivalita? Vztahy mezi ženskými spolky a jejich představitelkami ve 40.–70. letech 19. století. In.: *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století.* Praha: Scriptorium, 2007.

BAHENSKÁ, Marie. Žena v medicíně: Anna Bayerová. In: *Cesty k samostatnosti: portréty žen v éře modernizace.* Praha: Historický ústav, 2010.

DEBAY, Auguste. *Muž a žena v manželství: přírodopis a lékařské dějiny manželů v nejzvláštějších podrobnostech: nová theorie o určení pohlaví při plození, neschopnost, neplodnost, nedokonalosti částí pohlavních a prostředky proti tomu: zvláštní hygiena ženy těhotné a novorozeňátka.* Praha: I.L. Kober, [1908]. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:2e051c30-408e-11e7-ad33-5ef3fc9ae867>

DUFFEY, E. B. *Co ženy věděti mají: kniha ženy pro ženy: praktické poučení pro ženy a matky.* Praha: Nákladem Pelcla, 1900. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:85d59ca3-44a4-430a-8e98-7339357f04c9>

HANUŠOVÁ, Klementina. *Dívčí tělocvik: výklad, methodika a příklady cvičení pořadových pro ústavy učitelské, školy a ústavy tělocvičně.* V Praze: Nákladem kněhkupectví B. Stýbla, 1872. <https://ndk.cz/uuid/uuid:ce20b950-e0ab-11e7-8939-5ef3fc9ae867>

HONZÁKOVÁ, Anna. Působení tělocviku na organismus a speciální význam jeho pro ženu. *Věstník sokolský.* Praha: Svaz československého sokolstva. 1900, 4(3,4).

HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky feministky.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999.

HOŠKOVÁ, Jitka. *České ženské spolky v Plzni do roku 1948* [online], Plzeň, 2013 [cit. 2022-04-26]. Dostupné z: <https://theses.cz/id/u3rep2/>. Diplomová práce. Západočeská univerzita v Plzni, Fakulta filozofická. Vedoucí práce PhDr. Jiří Stočes, Ph.D.

KALIVODOVÁ, Eva. Feministické časopisy na přelomu 19. a 20. století. In: *Žena a muž v mediích*. Praha: Nadace Gender Studies, 1998.

KLENCKE, Philipp Friedrich Hermann. *Úplný domácí lékař: lékařský rádce zdravých i chorých*. V Praze: Bursík a Kohout, 1893. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:27ae3289-34bb-4ac6-bc65-89b0e94058bb>

KODYM, Filip Stanislav. *Zdravověda čili nejlepší způsob, aby člověk svého života ve zdraví a vesele užití a k tomu dlouhého věku dosáhnouti mohl*. (Jar. Pospíšil). Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:6ddddeff-81eb-4c0d-a1d3-48eddeb80af0>

KOPŘIVA, Jan-Hugo. *Spolek Slovanek v kontextu české předbřeznové společnosti*. Praha, 2020. Bakalářská práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav českých dějin. Vedoucí práce Pokorná, Magdaléna.

KŘÍŽEK, Čeněk. *Pravá pomoc v těhotenství, při porodu, v šestinedělí a při ženských nemocech: sbírka užitečných pravidel a naučení pro pohlaví ženské*. V Praze: Jos. Kolář, 1875. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:9fce37c0-9880-4121-a2d9-eb379faeabad>

KŘÍŽEK, Čeněk. *Základové porodnictví pro lékaře*. V Praze: Tiskem a nákladem knihtiskárny Josefa Koláře, 1876. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:589e5992-6d0c-4324-91a8-38ea63e6f078>

LENDEROVÁ, Milena, Daniela TINKOVÁ a Vladan HANULÍK. *Tělo mezi medicínou a disciplínou: proměny lékařského obrazu a ideálu lidského těla a tělesnosti v dlouhém 19. století*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2014.

LENDEROVÁ, Milena, ed. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Vyd.1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2009.

LENDEROVÁ, Milena, Tomáš JIRÁNEK a Marie MACKOVÁ. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2009.

LUŽICKÁ, Věnceslava. *Co sluší a nesluší: příspěvek k dívčí výchově*. Praha: Alois Hynek, 1893. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:655656ec-0c51-40ae-85d8-7c30354e2d07>

LUŽICKÁ, Věnceslava. *Žena ve svém povolání*. V Praze: V. Lužická, 1872. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:cc662ef0-a31c-11e7-8394-5ef3fc9ae8670>

MALÍNSKÁ, Jana. *"My byly, jsme a budeme!": české ženské hnutí 1860-1914 a idea českého národa*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2013.

MALÍNSKÁ, Jana. *Do politiky prý žena nesmí – proč?: vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na počátku 20. století*. Praha: Libri, 2005.

MALÝ, K. *Žena, její krása a život pohlavní: (ženy sebeochrana a pohlavní zdravotní péče)*. V Praze: Rudolf Storch, [1916?]. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:bc345980-5f4f-11e4-9ab5-5ef3fc9ae867>

MANTEGAZZA, Paolo a PETŘÍK, Karel. *Hygiena lásky*. V Praze: I.L. Kober, 1895. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:df95be10-7bb1-11e7-89ee-5ef3fc9ae867>

NEČAS, Ctibor. *Mezi muslimkami: působení úředních lékařek v Bosně a Hercegovině v letech 1892-1918*. Brno: Masarykova universita, 1992.

NEUDORFLOVÁ, Marie L. *České ženy v 19. století: úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*. Praha: Janua, 1999.

NOVOTNÝ, Miroslav (ed.). *Velké dějiny zemí Koruny české, tematická řada Školství a vzdělanost*. Praha: Paseka, 2020.

Ottův slovník naučný: illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí, V Praze: J. Otto, 1893, sv. 7. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:7e11fe20-043e-11e5-95ff-5ef3fc9bb22>

Ottův slovník naučný: illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. V Praze: J. Otto, 1908, sv. 27. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:7e11fe20-043e-11e5-95ff-5ef3fc9bb22>

PORTER, Roy. *Dějiny medicíny: od starověku po současnost*. V českém jazyce vyd. 2. Přeložil Jaroslav HOŘEJŠÍ. Praha: Prostor, 2013.

SKARLANTOVÁ, Jana. *Ze života prababiček*. Praha: Motto, 2014.

SWIERCZEKOVÁ, Lucie. Chceme u žen něžnost ducha, něžnost v zjevu, ale chceme u nich vidět také silného ducha a zdravé silné tělo aneb Žena-sportovkyně po roce 1850 do vzniku Československa. In: *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století: sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 23.-24. listopadu 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hlavního města Prahy*. Praha: Scriptorium, 2007.

UHROVÁ, Eva. *Anna Honzáková a jiné dámy*. [Česko]: E. Uhrová, c2012.

UHROVÁ, Eva. *Po stopách šesti žen*. Praha: Mediasys, 2020.

UCHALOVÁ, Eva. *Česká móda 1870-1918: od valčíku po tango*. Praha: Olympia, 1997.

ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie. *Česká strava lidová*. V Praze: Družstevní práce, 1945.

VYŠÍN, Vojtěch. *Babictví: učebná kniha o porodnictví pro báby porodní*. V Olomouci: Knížecí arcibiskupské knih- a kamenotiskárny, 1888.

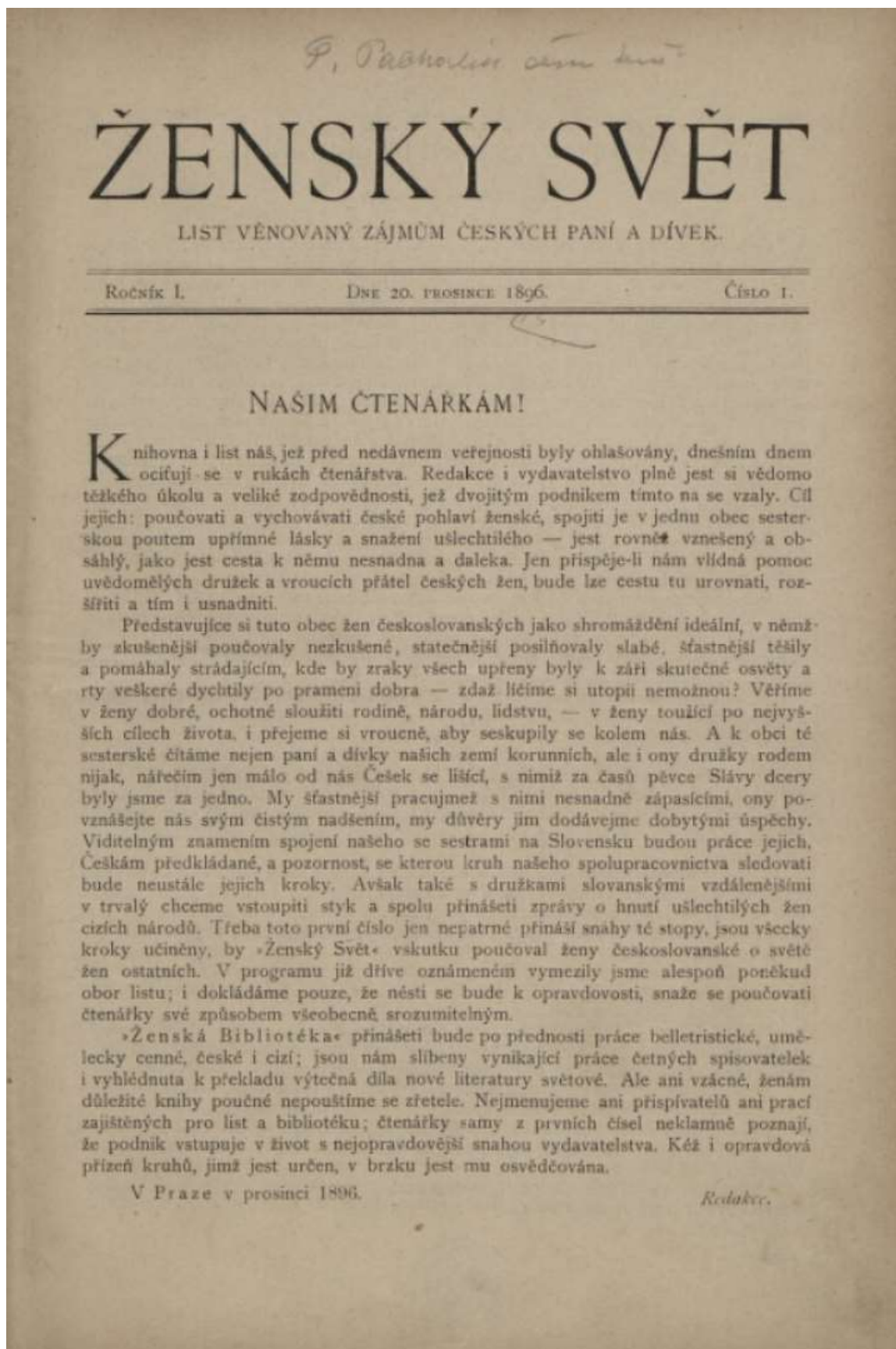
Z., J. *Návod ku zachování krásy*. V Jilemnici: Alois Neubert, [1890]. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:d5915b90-6bb3-11e6-b2a7-5ef3fc9ae867>

SEZNAM OBRÁZKŮ, TABULEK, GRAFŮ A DIAGRAMŮ

Obrázek 1: Úvodní strana Ženských listů.....	I
Obrázek 2: Úvodní strana Ženského světa	II
Obrázek 3: Úvodní strana Ženského obzoru	III
Obrázek 4: Úvodní strana Ženské revue.....	IV

Obrázek 1: Úvodní strana Ženských listů

Obrázek 2: Úvodní strana Ženského světa

ŽENSKÝ OBZOR.

Vychází desetkrát za rok. Předplatné na půl roku 2 Koruny, na rok 4 Koruny i s poštovní zásilkou.
Jednotlivá čísla po 40 hal. Adresa pro všechny zásilky: „Ženský Obzor“ na Král. Vinohradech.

O B S A H:

Muž a žena.
—b—: Vyděděné, ztracené a kleslé.
B. Beneš: Zpověď.
—K: Pohlaví a umění.
Úryvky
Redakční hovorna.

Muž a žena.

Motto: Otázka ženská jest v podstatě
otázkou mužů jako žen.

Ukazuje se čím dále, tím zřetelněji, že za účelem zlepšení společenského života musí být každému jednotlivci dána volnost i prostředky, aby co nejlépe se vzdělal a zušlechtil, aby se stal co nejužitečným členem společnosti lidské. Tohoto práva lidského musí se dostávat stejně ženám i mužům. Dnes nedostává se toho práva téměř všem ženám a i části mužů, jmenovitě dělnickým třídám. Zde zcela správnými jsou snahy o získání všech těch práv společenských, jichž domáhají se ženy i muži, kterýmž se tato upírají. Ženy však strádají i porobou jako pohlaví, v čemž zůstávají jedinou obrovskou armádou utlačených. Muž, který sice nemá žádných práv společenských, přece má všechny výsady oproti ženě jako jeho utiskovatel, pokud tento nezasahá na základě své převahy hospodářské do jeho rodinného života.

A toto upírání práv ženám jistě poskozuje od tisíciletí vývoj společenský. Na jedné straně upírá se polovici lidstva právo a prostředky k sebeuplatnění v prospěšném životě, na druhé straně nesvoboda ženy jako pohlaví vystavuje tuto namnoze libovůli muže, který v naprosté volnosti a oprávněnosti pohlavních styků znehodnocuje nebo naprosto odhazuje vlastní společný úkol muže i ženy: rodinu, a rozrušení této základní jednotky sociální pak staví se na příč celému dalšímu vývoji společnosti k lepšímu. Tyto vážné následky poddanství žen musí dnes v zájmu všeobecném vésti k pevné snaze, zjednatí pro ženy i muže takové po-

měry, v nichž by zmizelo poddanství žen i s družinou všech svých špatných důsledků pro lidstvo.

Jak k tomu pracovat? Jistě první podmínkou jest: otevřete všem požehnané prameny vzdělání školního i zkušenosti z praktického života. Ženy jest nutno připravovati všechny bez rozdílu k samostatnému životu a uvidíte, až stejně inteligentní muž i žena budou státí vedle sebe, jak budou pak zcela jinak nahlížeti na své soužití a cíle jeho. Velkolepá idea budoucnosti: vzájemně si pomáhati může být uskutečněna mezi lidmi, schopnými si pomoci — žena může jen tehdy býti muži pomocnicí, dovede-li jej chápati a jemu býti vlastní prací užitečnou. Jinak bude také vypadati rodinný život, v němž muž i žena navzájem si budou rozuměti a stejně si budou sebe vážiti. Třebas na začátku ukáže se mnohé postavení ženě nepřiměřeným a nepohodlným, na základě opravdových zkušeností zaujme pak muž i žena vlastní svá postavení, v nichž během času se osvědčili. Oč tu přibude úsilí společnosti pracovníků a zušlechtnění mravního? Rovněž nesmí společnost pouštěti se zřetele, za jakých okolností přichází na svět nová generace a jak se tato vychovává. Bylo řečeno již předem, že rodina jest pravá sociální jednotka. Degenerovaný muž nebo žena splodí též degenerované děti, zákony dědičnosti převracují pak celý slibný rozvoj budoucích. A dále! Rodina jest přec prvním obrazem světa dítěti, bývá mu nejznamenitější školou. Co tu vážných nároků v zájmu budoucnosti na otee, na matku, aby byli dobrými vzory, prospěšnými vychovateli!

A také nemůžeme chtítí ze žen „mužatky“ a z mužů „zženštilce“. Zde jest nejsprávnější bod vzájemného styku obou pohlaví. Nestane se žena ženou mezi ženami, ne muž mužem mezi muži. Jeden druhému musí hrany vybrousiti, jeden druhého musí doplniti. Společnost je strom dvojkvěťý a tu každý květ má důležitost stejnou, a jeden bez druhého nedovedl by vyplniti veliké

Obrázek 3: Úvodní strana Ženského obzoru

Ženská Revue.

Žena budiž na roveň postavena muži kulturně, právně i politicky.

Naše cesty.

Probuzenská práce let sedmdesátých zabrala i ženy a naučila je veřejné práci. Zakládaly se na Moravě ženské spolky s tendencemi národními: zpěvem a přednáškami vlasteneckých písní a básní. Nelze podceňovati významu tehdejších »Vlast«, »Vlastimil«, »Vesen«, »Libuší«, jak s oblibou ženské spolky se křtily. Měly jistě nemalý vliv na uvědomování národní, které se později prací matiční, menšinovou podněcovalo a přispívalo ku sbírání národního jmění pro podniky svépomocné.

Již tenkrát zaslechlo ucho české ženy něco o ženské otázce, a protože české literatury feministické nebylo a cizí byla více méně nepřístupna, není divu, že národní práce českých žen stotožňovala se doslova se ženským hnutím. Jen tak byla ku př. možna přednáška sl. Geislerové (pozdější paní Matulové) v Ostravě*), kde ženská otázka byla vysvětlována jako úkol a povinnost žen, uchovávatí národní kroje a lidové památky, účastňovati se národních slavností a táborů, pořádati národní bazary a pod. Bylo to ovšem před čtvrtstoletím a chceme tím jen charakterisovati zmatek, jaký tenkrát v myslích ženských ozvěna o ženském hnutí u nás způsobila. Po Matici hlásily se o práci žen Národní Jednoty. Okruh veřejného působení se šířil tím, že přibral k dosavadním více vnějším úkonům činnost přednáškovou, která byla branou od primitivního působení ženina v národě k útvarům hodnoty trvanlivější. Brzy následovaly příkladu ženských odborů Národních jednot i ostatní spolky ženské a z činnosti té zaznamenati lze mnohý pěkný úspěch.

Všechno to však nevybočovalo z mezí národně uvědomovacích a všeobecně vzdělávacích. Myšlenkový chod novodobý mohl sebe úžeji dotýkatí se instituce ženských spolků, žena v nich činná nevnímala ničeho, co těsně nesouviselo s otázkou národnosti. Být vlastenkou, znamenalo nejvyšší hodnotu české ženy, ale jak úzce se vlastenectví tenkrát pojímalo! Ještě dnes je ku př. pravý chaos v chápání hesla »Svůj k svému«, jehož provádění ukládá se v prvé řadě ženě jako svatý příkaz.

Je třeba pojem vlastenectví rozšířit a postavit je na basis sociální; jeho význam stoupne a přiblíží českou ženu k otázkám, jejichž řešení dnes právem od ní žádáme. Jinak bude práce českých žen stále jen prací »dámskou«, která demokratický národ neposílí, poněvadž jí schází demokratické fundamenty.

*) byla otištěna v přerovském »Komenském«

Obrázek 4: Úvodní strana Ženské revue